

Tarımsal teras peyzajlarının miras değerini ortaya çıkarmada peyzaj biyografisi yaklaşımı: Selge antik kenti

Gaye Taşkan ¹, Sıla Balta ^{1*}, Meryem Atik ²

¹İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Malatya, Türkiye

²Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Antalya, Türkiye

MAKALE KÜNYESİ

Geliş Tarihi: 16/07/2026

Kabul Tarihi: 26/08/2026

<https://doi.org/10.53516/ajfr.1996579>

*Sorumlu Yazar:

[silabalta@inonu.edu.tr](mailto:sila.balta@inonu.edu.tr)

ÖZ

Araştırma Makalesi

Giriş ve Hedefler Tarihi tarım terasları, doğa-insan etkileşiminin ürünü olan ve kırsal kültürel peyzajların önemli bileşenlerinden biri olan miras alanlarıdır. Çalışma, Antalya-Manavgat'ta yer alan Selge Antik Yerleşimi ve tarım teraslarının peyzaj biyografisini ortaya koymayı, miras değerlerini belirlemeyi ve koruma odaklı planlamaya temel oluşturmayı amaçlamıştır.

Yöntem Çalışma iki aşamada yürütülmüştür; ilk aşamada doğal süreçler, kültürel süreçler, tarımsal uygulamaların tarihi ve tarım-çevre etkileşimleri literatür ve arazi analizleriyle değerlendirilmiş, ikinci aşamada bulgular Dünya Mirası kriterleri açısından yorumlanarak koruma odaklı planlama önerilerine dönüştürülmüştür.

Bulgular Selge peyzajının Milattan Önce (MÖ) 13. yüzyıldan günümüze çok katmanlı geliştiği; tarımsal sürekliliğin, uyum kapasitesinin, su yönetiminin, refah-mekansal gelişim ilişkisinin (kentin ekonomik refah dönemleriyle kamu yapışmasının/yerleşim yoğunluğunun eş zamanlı artışı) ve tekrarlayan terk edilme baskılarına direncin öne çıkan örüntüler olduğu belirlenmiştir.

Sonuç Selge'nin miras değeri yalnızca kalıntılardan değil, doğal-kültürel süreçlerin oluşturduğu peyzaj karakterinden kaynaklanmaktadır; peyzaj biyografisi, koruma kararlarında yaşayan üretim sistemini ve yerel bilgiyi dikkate almanın gerekliliğini gösteren bir çerçeve sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz, kırsal kültürel peyzaj, peyzaj biyografisi, Selge, tarım terasları

The landscape biography approach in uncovering the heritage value of agricultural terrace landscapes: the ancient city of Selge

ABSTRACT

Background and Aims Historic agricultural terraces are heritage landscapes shaped by nature-human interaction and form a key component of rural cultural landscapes. This study reconstructs the landscape biography of Selge, an ancient settlement with agricultural terraces in Manavgat, Antalya, to identify its heritage values and inform conservation-oriented planning.

Methods The study had two stages; the first evaluated natural processes, cultural processes, agricultural history, and agriculture-environment interactions through literature and field analyses, while the second interpreted findings against World Heritage criteria and translated them into a conservation-oriented planning framework.

Results The Selge landscape developed through multilayered processes since the 13th century BC; recurring patterns included agricultural continuity, adaptive capacity, the role of water management, links between prosperity and spatial development (the concurrent increase in public building activity and settlement density during periods of economic prosperity), and resilience to repeated abandonment.

Conclusions Selge's heritage value derives not only from ruins but from the landscape character shaped by natural and cultural processes; landscape biography offers a framework for integrating living production systems and local knowledge into conservation decisions.

Key Words: Agricultural terraces, landscape biography, Mediterranean, rural cultural landscape, Selge

Bu makaleye atf:

Taşkan, G., Balta, S., Atik, M., 2026. Tarımsal teras peyzajlarının miras değerini ortaya çıkarmada peyzaj biyografisi yaklaşımı: Selge antik kenti. Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi, 13, 1996579.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution NonCommercial 4.0 International Licence.

1. Giriş

Peyzaj, bir alandaki doğal ve kültürel oluşumların bütünüdür kapsar. Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nde de peyzaj, karakteri doğal ve beşeri etkenlerin etkileşimiyle şekillenen ve insanlar tarafından algılandığı haliyle tanımlanan alanlar olarak ele alınır (Avrupa Konseyi, 2000). Bu sistem içerisinde kırsal-tarımsal peyzajlar; tarım, hayvancılık, ormancılık ve benzeri üretim faaliyetlerinin doğal çevre koşullarına uyum sağlayacak biçimde geliştiği, geleneksel bilgi birikimini ve yerel yaşam kültürünü yansıtan kültürel peyzaj örnekleri arasında yer almaktadır. İnsan ile doğa arasındaki uzun süreli etkileşimin ürünü olan bu peyzajlar yalnızca üretim faaliyetlerini değil, aynı zamanda yerleşim düzenini, arazi kullanım biçimlerini ve kültürel kimliği de yansıtan çok katmanlı bir miras niteliği taşımaktadır (Taşkan, 2024).

Akdeniz'in dağlık bölgelerinde coğrafi koşullar nedeniyle tarıma elverişsiz kabul edilen dik yamaç ve vadilerin teraslanarak işlenebilir hale getirilmesiyle oluşan tarım terasları, doğa-kültür etkileşimine dayalı organik çözümlerin en çarpıcı örneklerinden biridir. Başta Akdeniz Havzası olmak üzere dünyanın birçok dağlık ve kırılğan ekosistem bölgesinde farklı biçimlerde gelişen bu yapılar, temel amacı gıda üretimi olan dikkate değer peyzaj sistemleri olarak tanımlanmaktadır (Varotto ve ark., 2019). Ayrıca bu yapılar Sauer'in (1925) "bir kültür grubunun doğal peyzajı biçimlendirmesinin sonucu" olarak nitelendirdiği kültürel peyzajın özgün elemanları arasında yer almaktadır. Tam bir tarihlendirme güç olsa da terasların, eğimli arazileri tarıma kazandırmak ve erozyonu önlemek amacıyla Tunç Çağı'ndan beri kullanıldığı kabul edilir (Atilla, 2019); konuya ilişkin bilinen ilk yazılı kaynak, Homeros'un *Odysseia*'sında Odysseus'un babası Laertes'i ararken hizmetkarların "ekili araziye koruyacak Haimasiai'yi bir araya getirmek için" ayrıldığından söz edilen bölümdür (Price ve Nixon, 2005; Diler, 2010; Atilla, 2019).

Tarım terasları sosyal, kültürel, tarihsel, arkeolojik ve teknik pek çok disiplinin ilgi alanına girmiştir. Bradford (1957), Akdeniz'de yaygın olan teras sistemlerinin arkeolojik açıdan ihmal edildiğine dikkat çeken öncü çalışmalardan birini ortaya koymuş; Spencer ve Hale (1961) teraslamanın farklı coğrafi merkezlerde bağımsız olarak ortaya çıkıp yayıldığını, en eski kuru tarla teraslama sisteminin MÖ 2000 civarında Yakın Doğu'da görüldüğünü öne sürmüştür. Bu öncü çalışmaları izleyen araştırmalar Akdeniz teraslarını; arkeolojik (Bevan ve Conolly, 2011; Bevan ve ark., 2013), kronolojik (Isager ve Skydsgaard, 1995; Inbar ve Llerena, 2000; Broodbank, 2016) ve tipolojik (Gadot ve ark., 2016; Kladnik ve ark., 2017; Varotto ve ark., 2019) açılardan ele almıştır. Buna karşın bu araştırmaların büyük bölümü terasları belirli dönemler veya tekil disiplinler çerçevesinde değerlendirmekte; peyzajın uzun dönemli

dönüşümünü ve insan-doğa etkileşiminin sürekliliğini bütüncül bir bakış açısıyla ele alan çalışmalar sınırlı kalmaktadır.

Hâkim dağ rölyefi, düz tarım arazisi kıtlığı ve dar kıyı ovaları, antik Akdeniz tarımını karmaşık coğrafi koşullara uyum sağlamaya zorlamıştır; kışın yoğunlaşan yağışlarla üst toprağın kaybını önleme kaygısı ile bölgeyi çevreleyen dağlık alanlardaki karstik yapının teraslamaya elverişliliği, araziye tahkim etme yolunu öne çıkarmıştır (Semple, 1928; Isager ve Skydsgaard, 1995; Varotto ve ark., 2019). Antik çağlardan günümüze varlığını sürdüren bu teraslama sistemleri, ekolojik açıdan erozyonla mücadele ve su yönetimine katkı sağlarken (Komac ve Zorn, 2008; Špulerová ve ark., 2017), kültürel açıdan da Akdeniz tarımsal peyzajının en belirleyici karakteristiklerinden biri kabul edilir (Price ve Nixon, 2005; Grove ve Rackham, 2001; Bevan ve Conolly, 2011); bu çok yönlü değer, terasları ekolojik, tarihi, estetik ve dini boyutları bir arada taşıyan özel bir kültürel peyzaj türü haline getirmektedir (Kladnik, 2016; Kladnik ve ark., 2017). Bununla birlikte son yüzyılda kırsal nüfusun azalması, tarımsal üretim biçimlerinin değişmesi, ekonomik dönüşümler ve kırsal alanların terk edilmesi gibi süreçler, tarihi tarım teraslarının önemli bir bölümünün işlevini kaybetmesine, bozulmasına veya tamamen terk edilmesine neden olmuştur (Kladnik, 2016; Varotto ve ark., 2019). Bu durum yalnızca fiziksel yapıların kaybı anlamına gelmemekte; aynı zamanda yüzyıllar boyunca oluşmuş geleneksel bilgi sistemlerinin, arazi kullanım pratiklerinin ve yerel kültürel belleğin de giderek zayıflamasına yol açmaktadır.

Doğanın insan eliyle zarar görmeden dönüştürüldüğü tarım terasları, kendine özgü üretim ilişkileri ve emek örgütlenmesiyle kültürel sürekliliği taşıdıkları ve yok olma tehlikesi altında bulundukları için dünya çapında miras olarak kabul edilmekte ve korunmaktadır (örn. Filipinler'deki Kordiyera ve Çin'deki Honghe Hani pirinç terasları; Cesur ve Ayalp, 2023). Bu koruma anlayışı, UNESCO Dünya Mirası Komitesi'nin 1992'den itibaren geliştirdiği Dünya Mirası Kültürel Peyzajı statüsüyle kurumsallaşmış; kırsal kültürel peyzajlar da bu kapsamda tanınan miraslar arasına girmiştir (Statuto ve Picuno, 2017; Van Eetvelde ve Antrop, 2009; Ridding ve ark., 2018). Günümüzde Dünya Mirası Kültürel Peyzajları Listesi'nde 69 ülkeden 121 alan, bunların 27'si Akdeniz Bölgesi'nde ve bu 27 alanın 12'si teraslı yapılarla karakterize edilen kırsal kültürel peyzajlar olarak yer almaktadır (Şekil 1); bu alanlar ağırlıklı olarak Akdeniz havzasından örnekler barındırmakta, geleneksel tarımsal üretime tanıklıkları ve değişim baskısı altındaki bütünlükleri nedeniyle çoğunlukla geleneksel yerleşim/arazi kullanımına dair istisnai tanıklık (iii); insanlık tarihinin önemli bir aşamasını temsil eden yapı/peyzaj türü (iv); ve geri döndürülemez değişim baskısı altındaki geleneksel insan yerleşimi/arazi kullanımı örneği (v) kriterleriyle korunmaktadır (Kladnik, 2016; UNESCO, 2025).

UNESCO Dünya Mirası Kültürel Peyzajları Listesi'nde yer alan teraslı Akdeniz peyzajlarından örnekler

Şekil 1. Akdeniz'de teras sistemlerine sahip bazı Dünya Mirası Kültürel Peyzajları

Benzer bir uluslararası koruma çabası, FAO'nun 2002'de başlattığı Küresel Önemli Sahip Tarımsal Miras Sistemleri (GIAHS) Programı'dır; program geleneksel tarım sistemlerinin ve bu sistemlerin biçimlendirdiği kültürel peyzajların dinamik korunmasını hedeflemektedir. Temmuz 2026 itibarıyla 29 ülkede 104 sistem tanımlanmış olup, bunların önemli bir bölümünde tarım terasları temel bileşenlerden biridir; Varotto ve ark. (2019) döneminde 17 olan teraslı sistem sayısının, FAO'nun ayrı bir resmi toplam yayımlanmaması nedeniyle güncel liste taramasına dayalı bir tahminle bugün en az 23'e ulaştığı değerlendirilmektedir.

Peyzaj planlama çalışmalarında insan-çevre etkileşiminin çoğu zaman yazılı kayıtların ötesine geçtiği kabul edilerek insan faaliyetlerinin, mühendisliğin ve peyzajda saklı bilginin fiziksel izleri üzerinden tarihsel bir bakış açısı geliştirilmesi gerekir (Erickson, 2008). Bu bakış açısı, geçmişteki insan etkilerinin bugünkü peyzajı nasıl biçimlendirdiğini yorumlamak ve gelecekteki alan kullanımlarına fikir vermek açısından değerlidir. Tarihi tarım teraslarının güncel durumunun anlaşılması da benzer şekilde, ait oldukları kültürü, geleneksel üretim biçimlerini ve arazi kullanımlarını, ürün desenini ve kırsal ekonominin nasıl sürdürüldüğünü birlikte okumayı gerektirmektedir. Bu okuma, bozulma ve terk edilmeye yol açan süreçlerin ve geçmişte bu tehditlere karşı geliştirilen yanıtların ortaya konmasına, dolayısıyla daha sürdürülebilir bir koruma anlayışının kurulmasına olanak tanır. Bu noktada peyzaj biyografisi yaklaşımı öne çıkmaktadır.

Peyzaj biyografisi kavramı ilk kez Samuels'in (1979), peyzajların anonim sosyal, ekonomik ve demografik gelişmelerin yan ürününden çok daha fazlası olduğunu, insan ile peyzajın süregiden bir diyalektik ilişki içinde birbirini ürettiğini ve dönüştürdüğünü savunduğu makalesinde kullanılmıştır (Kolen ve Renes, 2013). Appadurai (1986) ve Kopytoff'un (1986) somut kültürün zamansal boyutuna yaptığı vurgu, kavramın arkeoloji alanında popülerlik kazanmasını sağlamış; 1990'ların ortasından itibaren Hollandalı arkeologlarca benimsenen yaklaşım, peyzajdaki dönüşümü anlama potansiyeliyle tarih öncesinden günümüze uzanan uzun dönemli peyzaj değişimlerinin, bu değişime yol açan politik, sosyal, ekonomik ve ekolojik dinamiklerle birlikte okunmasında kullanılmıştır (Van Beek ve ark., 2008; Bloemers, 2010; Roymans ve ark., 2009). Son yıllarda antropoloji, coğrafya ve peyzaj planlamasına da yayılan bu yaklaşımın merkezinde,

insanların günlük yaşamdaki toplumsal pratikleriyle çevrelerine şekil ve anlam verdiği, tarihsel olarak üretilmiş bir yaşam ortamı olarak peyzaj fikri yer alır; değişim, biyografi yazarlığı, zamansallık, çok katmanlılık ve miras olmak üzere beş temel eksenle ele alınabilecek bu bakış (Purmer, 2013), peyzajı ekolojik ve kültürel evrimsel modelleriyle çok katmanlı biçimde okuyarak değişim süreçlerini ve miras değerlerini ortaya koyar (Roymans ve ark., 2009; Kolen ve ark., 2015; Marcucci, 2000). Bunu yaparken peyzajı tam olarak anlayabilmek için sadece fiziksel kalıntıları incelemenin yetmeyeceğini, sosyal ve kültürel geçmişin de araştırılmasının önemini vurgular. Böylece peyzaj biyografisi, teras yapılarının tarihlendirilmesinde, inşasına etki eden doğal ve kültürel itici güçlerin belirlenmesinde, sistemlerin değişime karşı gösterdiği direnç ya da uyumun tespitinde ve geleneksel üretim biçiminin peyzajdaki fiziksel izlerinin ortaya konmasında etkili bir yöntem sunar. Çalışmada direnç (resilience), bir peyzaj sisteminin dışsal baskılar karşısında temel işlevlerini koruyabilme kapasitesi; uyum kapasitesi (adaptive capacity) ise bu sistemin değişen koşullara yanıt olarak üretim biçimini ve mekansal düzenini dönüştürebilme becerisi olarak ele alınmıştır.

Bu çalışma kapsamında Akdeniz Bölgesi'nde yer alan Selge Antik Yerleşimi ve tarım terasları örneğinde doğal süreçler, kültürel süreçler ve insan izleri, tarımsal uygulamaların tarihi ve tarım ile doğal çevre arasındaki etkileşimler peyzaj biyografisi yaklaşımıyla ele alınmıştır. Bu sayede alanın miras değerinin ortaya konması ve değişim süreçlerinin analiz edilerek koruma odaklı kırsal-kültürel peyzaj planlamasına temel oluşturacak kavramların belirlenmesi amaçlanmıştır.

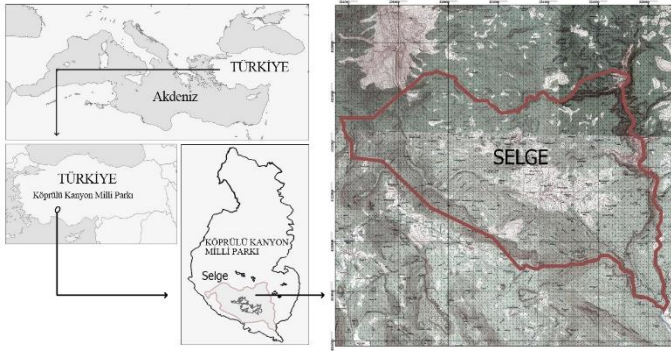
Selge Antik Yerleşimi, antik dönemden günümüze kesintisiz tarımsal kullanımını sürdüren tarım terasları ve çok katmanlı koruma statüsü (arkeolojik ve doğal sit alanları) ile peyzaj biyografisi yaklaşımının uygulanabileceği nadir örneklerden biri olması nedeniyle çalışma alanı olarak seçilmiştir. Alana ilişkin mevcut yayınlar (Atik ve Altuntaş, 2011; Machatschek, 1977; Mitchell, 1991; Mitchell ve Waelkens, 1987) ağırlıklı olarak arkeolojik belgeleme ve tarihsel dönemlendirmeye sınırlı kalmış; peyzajın antik dönemden günümüze uzanan çok katmanlı dönüşümünü ve insan-doğa etkileşiminin sürekliliğini bütüncül biçimde ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu peyzaj biyografisi yaklaşımını Selge özelinde uygulayarak doldurmayı ve bu yaklaşımın antik-tarihi teraslı yerleşimlere yönelik koruma odaklı planlama

çalışmalarına nasıl temel oluşturabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır.

2. Materyal ve Yöntem

2.1 Çalışma alanı

Çalışma alanı olarak, Akdeniz Bölgesi'nin tarihsel ve kültürel peyzaj karakterini temsil eden, antik dönemden günümüze kadar kullanım sürekliliğini koruyan Selge Antik Yerleşimi ve çevresindeki tarihi tarım terasları seçilmiştir (Şekil 2). Alansal olarak Selge Antik Yerleşimi yaklaşık 48 ha, yerleşim içinde yer alan Altınkaya (Zerk) Köyü yaklaşık 33 ha ve Selge geleneksel tarım terasları yaklaşık 140 ha alan kaplamaktadır. Toros Dağları'nın 1000-1250 m yükseklik aralığındaki bir dağ sırtına kurulu, kuruluşu MÖ 13. yüzyıla kadar uzanan ve antik Pisidia'nın önemli üretim-ticaret merkezlerinden biri olan Selge; Antalya ili Manavgat ilçesi sınırlarında yer almaktadır. MÖ 13. yüzyıla kadar uzanan yerleşim geçmişiyle Selge, antik Pisidia Bölgesi'nin önemli üretim ve ticaret merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Atik ve Altuntaş, 2011).

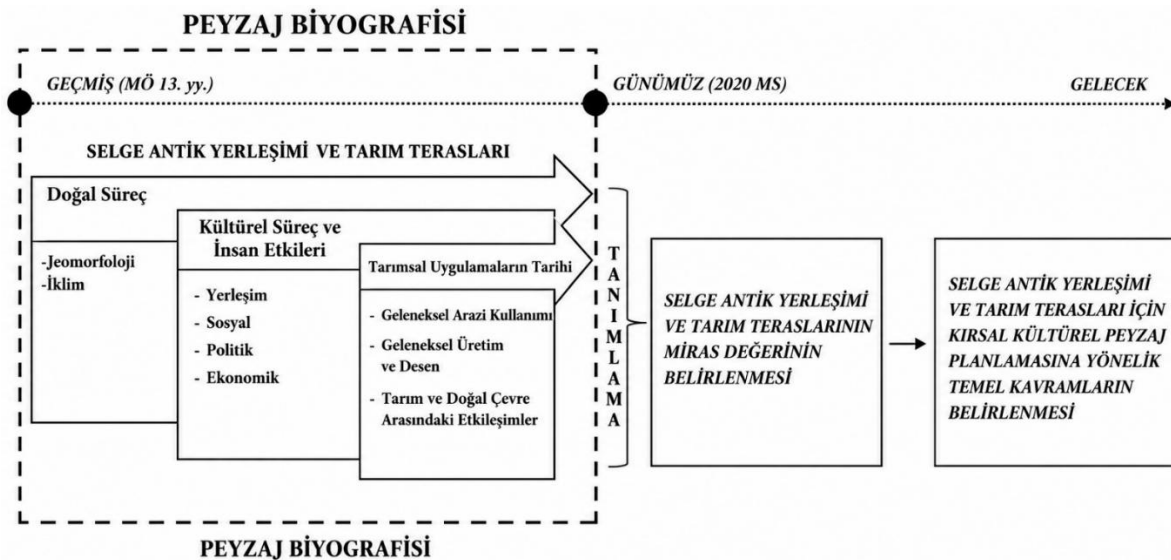
Şekil 2. Çalışma alanı konumu

Çalışma alanı Köprüçay Vadisi'nin oluşturduğu kanyon sistemi, "adamkayalar" olarak adlandırılan ender jeomorfolojik

oluşumlar, Akdeniz servisinin (*Cupressus sempervirens* var. *sempervirens*) yaşlı orman popülasyonları ve zengin flora-fauna çeşitliliğiyle yüksek doğal peyzaj değerlerine sahiptir. 1972-2019 yılları arasında Köprülü Kanyon Milli Parkı sınırları içinde yer alan alan, mülkiyet yapısından kaynaklanan sorunlar ve farklı koruma statülerinin yönetimindeki çok seslilik nedeniyle 2020 yılında milli park idari sınırları dışına çıkarılmış; bugün sınırları içinde I. ve III. derece arkeolojik sit alanları ile doğal sit alanları barındırmaya devam etmektedir. Bu çok katmanlı doğal ve kültürel koruma statüsüne ek olarak alanı çalışma sahası olarak öne çıkaran belirleyici özellik antik dönemden kalma tarım teraslarının bugün hala kırsal nüfus tarafından nadas sistemiyle işlenmeye devam etmesidir. Bu süreklilik Selge'yi yalnızca arkeolojik bir kalıntı alanı olmaktan çıkarıp, kanyon ve ormanlarıyla yüksek doğal değer taşıyan çevresinde bugün de yaşayan bir kültürel peyzaj örneğine dönüştürmektedir.

2.2 Yöntem

Peyzajlar doğal ve kültürel süreçlerin dinamik etkileriyle sürekli değişmekte ve bu değişimlere ait izlerin bütününe biyografik olarak tanımlanması, peyzajı oluşturan birim ve öğelerin zamana bağlı katmanlarının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır (Görmüş ve ark., 2024). Çalışmanın amacı, Selge Antik Yerleşimi ve tarım teraslarını peyzaj biyografisi yaklaşımıyla ele alarak miras değerlerini ortaya koymak ve değişim süreçlerini analiz ederek koruma odaklı bir kırsal-kültürel peyzaj planlamasına temel oluşturacak kavramları belirlemektir. Bu kapsamda peyzaj biyografisi tarihsel metinlerin analizi mekansal katman okumalarına dayanan nitel bir yöntem olarak ele alınmış, verinin sayısal ölçümden ziyade anlam ve bağlam çözümlemesi yoluyla yorumlanmıştır (Creswell, 2013; Punch, 2014). Elde edilen bulgular aracılığıyla peyzajın farklı dönemlerdeki katmanları ortaya konmuş ve bu katmanlar arasındaki süreklilik ile kopuşlar çözümlenmiştir. Bu amaçla çalışma iki aşamada yürütülmüştür (Şekil 3).

Şekil 3. Çalışmanın metodolojik yaklaşımı

İlk aşamada, Selge’de zaman içinde gelişen insan-doğa etkileşimini ve peyzajın doğal, kültürel ve sosyal değerlerini incelemek üzere mekansal ve doğa bilimleri ile tarih, arkeoloji ve kültür çalışmalarından beslenen peyzaj biyografisi yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmanın ana başlıkları belirlenirken Marcucci’nin (2000) peyzaj tarihi ve peyzaj biyografisi araştırmalarında tanımladığı çerçeveler, Jiang ve ark.’nın (2019) tarımsal peyzajlardaki değişim süreçlerine ilişkin sınıflandırması ve Akdeniz’de tarım arazilerinin terk edilmesi ile geleneksel yönetim uygulamalarının kaybına dair literatür (Inbar ve Llerena, 2000; Petanidou ve ark., 2008; Tarolli ve ark., 2014; Varotto ve ark., 2019; Kladnik, 2016) esas alınmış; bu doğrultuda doğal süreçler, kültürel süreçler ve insan izleri, tarımsal uygulamaların tarihi ve tarım ile doğal çevre arasındaki etkileşimler olmak üzere dört ana başlık belirlenmiştir (Şekil 3). Bu dört başlık, çalışmanın peyzaj katmanlarını oluşturmakta; her katman, ilgili döneme ait doğal, kültürel veya üretim temelli izlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Süreklilik, bir önceki katmana ait mekansal veya işlevsel izlerin sonraki dönemde de belirli bir biçimde sürdürülmesi; kopuş ise bu izlerin işlevini yitirmesi, terk edilmesi veya köklü biçimde dönüşmesi olarak tanımlanmıştır. Zaman dilimleri, bölgeye ait arkeolojik ve tarihsel literatürde kabul gören standart dönemlendirme (Helenistik, Roma, Geç Roma/Bizans, Selçuklu-Osmanlı, Cumhuriyet ve günümüz) esas alınarak oluşturulmuştur. Bu kapsamda yürütülen arazi analizleri, saha çalışmalarına dayanan yerinde gözlem ve fotoğraflama verilerini içermektedir.

İkinci aşamada, ilk aşamada elde edilen bulgular Dünya Mirası Kültürel Peyzaj kriterleri ((iii), (iv), (v); UNESCO, 2025) ve GIAHS seçim ölçütleri (Atik ve ark., 2022) açısından değerlendirilerek Selge’nin miras değerleri ortaya konmuştur. Bu değerlendirme sonucunda peyzaj biyografisinde saptanan süreklilik, kopuş ve dirençlilik örüntüleri, koruma odaklı kırsal-kültürel peyzaj planlamasına temel oluşturacak kavramsal çerçeveye dönüştürülmüş ve ilgili ulusal mevzuat ile kurumsal politika belgeleriyle ilişkilendirilmiştir.

3. Bulgular

3.1 Doğal süreçler

Selge Antik Yerleşimi, Güney Anadolu’nun antik Pisidia Bölgesi içerisinde yer almakta olup günümüzde Isparta ve Burdur illerinin tamamı ile Antalya’nın kuzeyi ve Konya’nın batı kesimlerini kapsayan coğrafi kuşağın önemli yerleşimlerinden biridir. Bölge Pamphylia’nın kuzeyinde, Isauria’nın batısında, Frigya’nın güneyinde ve Likya’nın kuzeydoğusunda yer almakta; derin vadiler, dik yamaçlar ve parçalı topoğrafyasıyla karakterize edilen özgün bir jeomorfolojik yapıya sahiptir (Mitchell ve Waelkens, 1987). Bu topoğrafik yapı Selge’nin kuruluşunda belirleyici rol oynamıştır.

Pisidia’nın önemli kentlerinden biri olan Selge Toros Dağları’nın 1000–1250 m yükselti kuşağında, Eurymedon (günümüzde Köprüçay) Vadisi’nin batısında, ormanlarla çevrili doğal bir havza üzerinde konumlanmaktadır (Machatschek, 1977; Atik ve Altuntaş, 2011). Su kaynaklarının kıtlığı bölgede yerleşim yeri seçiminde belirleyici olmuş; Helenistik ve Roma dönemlerinde tepeler, yamaçlar ve kayalık noktalar sundukları doğal savunma avantajı nedeniyle tercih edilmiş, yerleşimler

genellikle vadi kenarlarında kurulmuştur (Mitchell ve Waelkens, 1987). Bu coğrafi koşullar Selge’nin kuruluş yerini de belirlemiş, kentin korunması tarih boyunca yalnızca birkaç kaleyle mümkün olabilmıştır.

Selge, Akdeniz’i İç Anadolu’ya bağlayan Aspendos-Selge-Pednelisos-Adada-Aprotari antik yolu ile Olukköprü’den Selge’ye çıkan antik göç yolu güzergahı üzerinde ve Pisidia kentleri arasında stratejik açıdan elverişli bir konumda yer alır (Kunar, 1995; Büyükyıldırım, 1991; Balta ve Atik, 2019; Machatschek, 1977). Bu konum yalnızca ticari ilişkileri kolaylaştırmamış, aynı zamanda dağlık peyzaj içerisinde süreklilik gösteren yerleşimin gelişimini destekleyen temel coğrafi etmenlerden biri olmuştur.

Bölge sıcak ve kurak yazlar ile ılık ve yağışlı kışlardan oluşan tipik Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. İklim koşulları ile topoğrafyanın birlikte oluşturduğu doğal çevre, eğimli arazilerde teraslama uygulamalarını zorunlu kılmış; böylece tarımsal üretimin sürdürülebilmesi için insan müdahalesiyle şekillenen karakteristik bir peyzaj yapısı ortaya çıkmıştır. Machatschek’e (1977) göre Selge çevresindeki çok sayıda teras ve sınırlı düzlükler, antik dönem boyunca tarım ve hayvancılığın yerleşim ekonomisinin temel bileşenleri olduğunu göstermekte; bu yoğun teraslama faaliyeti aynı zamanda dönemin toplumsal emek örgütlenmesinin ve kolektif işgücü yatırımının somut bir göstergesi olarak okunmaktadır. Peyzaj biyografisi perspektifinden bakıldığında, Selge’nin topoğrafyası ve iklimi, kentin kuruluşundan bu yana peyzajın temel iskeletini oluşturmuş; sonraki her kültürel katman (yerleşim, savunma, tarım) bu iskelet üzerinde katmanlaşmıştır.

3.2 Kültürel süreçler ve insan izleri

3.2.1 Yerleşim dokusunun tarihsel gelişimi

Selge’nin yerleşim tarihi antik kaynaklar ve arkeolojik bulgular doğrultusunda MÖ 13. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Strabon, kentin kuruluşuna ilişkin iki farklı anlatımdan söz etmekte; bunlardan ilkinde Selge’nin Spartalıların tarafından kurulduğunu, ikinci anlatıda ise kentin kurucusunun Aspendos’un yarı efsanevi kurucusu Calchas olduğunu belirtmektedir. Eğer ikinci versiyon kabul edilirse, Selge tarihi Truva Savaşı’na, yani MÖ 13. yy’a kadar uzanır (von Lanckoroński, 2015; Miszczak, 2016).

Arkeolojik veriler Selge’nin Helenistik Dönem’den itibaren planlı bir kent dokusu geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde Selge, komşuları Sagalassos ve Termessos ile aynı Batı Anadolu mimari perspektifi paylaşılırken, ölçek ve süsleme bakımından daha sade bir kentleşme sürecine girmiştir. Kentin en önemli yapısı olan, Kesbelion Tepesi’ndeki 6x11 iyonik sütunlu tapınağın MÖ 218 yılına tarihlendiği kabul edilir (Polybios, 1960). Ne var ki yapıdaki iç-dış sütun hizalanması, sütun kaidelerinin biçimi ve iyonik başlıklardaki yatay kanallar Hermogenes’e atfedilen mimari yeniliklerin izlerini taşımaktadır. Bu da tapınağın, ilk bakışta düşünülen farklı biçimde MÖ 3. yüzyılın son çeyreğine tarihlenmesi gerektiğini düşündürür (Büyükkolancı, 1996). Yani kentin en eski görünür anıtı bile tek bir yapıım evresinin değil, art arda gelen mimari müdahalelerin izini taşımaktadır. Kentin mimari açıdan helenizasyonu, Sagalassos ve Termessos’ta olduğu gibi Attalid dönemi özelliklerini açıkça yansıtan yamuk planlı agoranın Orta

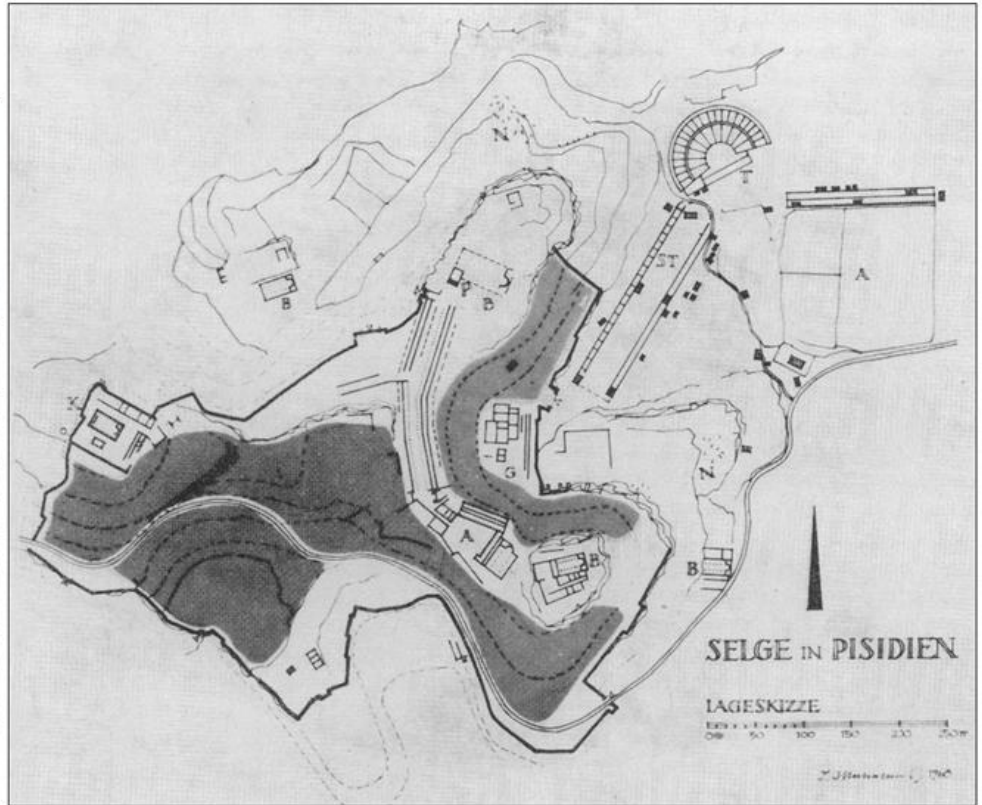
Helenistik dönemde inşa edilmesiyle başlar. Geç Helenistik dönemde Selge'deki sivil merkeze, mevcut agoraya ek olarak onun kuzeyinde yer alan üç katlı bir çarşı binası ve bouleterion gibi yeni işlevsel yapılar eklenmiştir (Mitchell, 1991). Bu süreç peyzaj biyografisi açısından doğal çevreye uyumlu ilk yerleşim düzeninden örgütlü bir kentsel peyzaja geçişi temsil etmektedir.

Roma döneminde kentin fiziksel dokusu belirgin biçimde yoğunlaşır: podyumlu tapınak (Hadrianus-Lucius Aelius Caesar Tapınağı, MS 140 civarı), Aspendos tiyatrosuna benzeyen tiyatro (MS 2. yüzyıl ortası), yukarı agora çevresindeki odeion, stoa ve agoranomion yapıları ile Kesbelion'daki Artemis Tapınağı bu döneme tarihlendirilir (Machatschek ve Schwarz, 1981). Strabon'un Selge'yi ziyaret ettiği dönemi kentin "en parlak dönemi" olarak tasvir etmesi, bu yoğun inşa faaliyetiyle örtüşür. Yapım teknikleri değerlendirildiğinde; şehir duvarları büyük ölçüde Geç Roma veya Bizans Dönemi'ne, şehrin girişinde bulunan Oluk Köprü ve su yolları ise Roma Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Machatschek'in (1977) tiyatronun oturma kapasitesinden yaptığı hesaplama göre bu dönemde nüfusun 20.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Yerleşimin arazi yapısı incelendiğinde hem tiyatronun hem de stadyumun kentsel alana dahil edilmesi mümkün görülmektedir. Bu kadar önemli yapıların duvarların dışında inşa edilmiş olması, duvarların

içinde inşaat için yeterli boş alan kalmadığına, dolayısıyla kentin bu dönemde oldukça yoğun bir yerleşim baskısı yaşadığına işaret eder (Machatschek, 1977) bu durum nüfus artışının yazılı kaynaklarda değil, doğrudan kentin mekansal düzenlenmesinde okunabildiği bir örnektir (Machatschek, 1977).

Bizans Dönemi sonrasında Selge'nin siyasal ve ekonomik öneminin azalmasıyla birlikte yerleşim dokusunda da dönüşüm başlamış, MS 13. yüzyıldan itibaren bölge Türk egemenliğine girmiştir. MS 13. yüzyılda bölgenin Türk egemenliğine geçmesiyle Selge'nin kentsel dokusu terk edilmiş, yerini konargöçer bir kullanım almıştır; günümüzden yaklaşık 200 yıl önce bölgeye gelen Yörükler, antik kalıntılar arasında Selge'den esinlenerek Zerk adını verdikleri köyü kurmuşlardır (Balta ve Atik, 2019). Bu dönemde inşa edilen, taştan yapılmış, tek ya da iki katlı, dörtgen planlı ve ahşap ya da kiremit çatılı konutlar yöresel sivil mimarinin karakteristik örnekleridir; bunların 57'si bugün I. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları içinde yer almaktadır. Antik kentten günümüze surlar, akropolis, gymnasium, stoa, stadion ve bazilika kalıntıları ile MS 3. yüzyılda restore edilen ve bugün en sağlam yapı olma özelliğini koruyan tiyatro ulaşmıştır (Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025) (Şekil 4).

SELGE ANTİK KENTİ

Şekil 4. Selge Antik Yerleşimi planı: A: Agora, B: Kilise, G: Gymnasium, K: Kesbelion, N: Nekropol, T: Podyum Tapınağı, ST: Stadion, TH: Tiyatro (Machatschek, 1977; Nolle, 2015'ten düzenlenerek)

Yerleşim dokusunda gözlenen bu dönüşüm peyzaj biyografisinin temel özelliklerinden biri olan zamansal sürekliliği açık biçimde ortaya koymaktadır. Selge peyzajı farklı uygarlıkların birbirini tamamen ortadan kaldırmadığı; aksine önceki katmanlar üzerine yeni işlevler ve mekansal

düzenlemeler eklediği çok katmanlı bir kültürel peyzaj niteliği taşımaktadır.

Günümüzde Selge Antik Yerleşimi'nde arkeolojik kalıntılara ek olarak Türk egemenliği döneminde yöresel malzeme ve yapım teknikleri kullanılarak inşa edilmiş kırsal konutlar bulunmaktadır. Bölge halkının temel geçim kaynakları

tarım ve hayvancılık olup, Altınkaya Mahallesi'nde tarihi tarım terasları geleneksel üretim yöntemleri ve nadas sistemiyle kullanılmaya devam etmektedir. Çalışma alanı koruma statüsü nedeniyle yeni yapılaşmaya kapalı olup mevcut konutlarda gerçekleştirilecek bakım, onarım ve restorasyon uygulamaları ilgili koruma kurullarının onayına tabidir. Bununla birlikte kırsal nüfusun azalması, tarımda makineleşme, teraslı alanların mekanize tarıma uygun olmaması ve su temininde yaşanan güçlükler, alanın günümüzde karşı karşıya bulunduğu başlıca kullanım sorunlarını oluşturmaktadır.

3.2.2 Sosyo-politik dönüşümler

Selge'nin tarihsel gelişiminde sosyo-politik süreçler, yerleşim düzeni ve arazi kullanım biçimlerinin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Siyasi açıdan erken Helenistik dönemde zaten yüksek düzey bir medeniyete ulaşmış olan Pisidia kentleri, komşu Kilikya'nın aksine tiranlıklarla değil, özerkliklerini korumaya çalışan Yunan tipi site-devletleri (polis) biçiminde örgütlenmiştir. Yunan tarzı demokratik bir hükümete ve sofistike bir kentsel yapıya sahip olmaları nedeni ile başka bir devletin egemenliği altına girmemişlerdir. Selge'nin MÖ 4. yüzyıl başından itibaren kendi gümüş ve bronz sikkelerini basması, bu bağımsız siyasi yapının somut bir kanıtıdır (Nolle, 2015).

Selgeliler, uzak konumları nedeniyle Büyük İskender'in seferlerinden etkilenmemiş; daha sonraki dönemlerde ise yerel çatışmalar esnasında kendi iradeleriyle Romalıların yanında yer almayı tercih etmişlerdir. Roma egemenliği döneminde Selge, çevredeki birçok yerleşimin aksine Roma ile kurduğu siyasi ilişkiler sayesinde özerk yapısını büyük ölçüde korumuş ve ekonomik açıdan gelişimini sürdürmüştür. Özellikle MS 2. ve 3. yüzyıllarda kentte gerçekleştirilen kamusal yapı yatırımları ve yerel yönetici ailelerin katkıları, yerleşimin bölgesel önemini artırmış ve kentsel peyzajın gelişimini desteklemiştir (Machatschek, 1977; Nolle, 2015). Galat Kralı Amyntas'ın MÖ 25'teki ölümünün ardından kent Roma'nın Galatia eyaletine, daha sonra Likya-Pamphylia iline bağlanmıştır. Ancak Geç Antik Çağ'dan itibaren artan güvenlik sorunları, Arap akınları ve değişen siyasi dengeler, Selge'nin ekonomik ve demografik yapısında önemli kırılmalara neden olmuş; bunun sonucu olarak yerleşim dokusu ve üretim sistemi de dönüşüm geçirmiştir.

MS ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Selge'nin, başta Plancii ailesi olmak üzere önde gelen yerel ailelerin desteğiyle eski refahının bir kısmına yeniden ulaştığı bilinmektedir (Nolle, 2015). MS dördüncü yüzyılda ise kentin sürekli haydut saldırılarına maruz kaldığı; MS 655 yılındaki Direkler Savaşı'nda Arapların, Antalya yakınlarındaki Finike açıklarında Bizans donanmasına karşı kazandığı zaferin ardından ise Pisidia bölgesine yönelik Arap akınlarının olağan hale geldiği bilinmektedir.

MS 13. yüzyılda bölgenin Türk egemenliğine girmesiyle birlikte Selge yeni bir kullanım sürecine girmiştir. Antik yerleşim önce konargöçer topluluklar tarafından mevsimlik olarak kullanılmış, daha sonra yaklaşık iki yüzyıl önce bölgeye yerleşen Yörük topluluklarının oluşturduğu Zerk Köyü ile yeniden sürekli yerleşim niteliği kazanmıştır (Balta ve Atik, 2019). Böylece antik yerleşim bütünüyle terk edilmemiş, farklı dönemlerde değişen yaşam biçimlerine uyum sağlayarak kullanım sürekliliğini korumuştur.

Yakın dönemde ise koruma politikaları Selge peyzajının dönüşümünü etkileyen önemli bir unsur haline gelmiştir. Alanın 1972–2019 yılları arasında Köprülü Kanyon Milli Parkı sınırları içerisinde yer alması, ardından farklı sit statülerini ve devam eden kırsal yerleşimi birlikte barındırması nedeniyle 2020 yılında milli park sınırları dışına çıkarılması, koruma ve kullanım dengesinin yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Günümüzde çalışma alanı içerisinde I. ve III. derece arkeolojik sit alanları ile doğal sit alanları bulunmakta; bu durum yeni yapılaşmayı sınırlandırırken mevcut kırsal yaşamın da belirli kurallar çerçevesinde sürdürülmesini zorunlu kılmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye'de özellikle 1950'li yıllardan itibaren hız kazanan kırsal nüfus kaybı, tarımda makineleşme ve ekonomik dönüşüm süreçleri Selge'yi de etkilemiştir. Teraslı alanların makinalı tarıma uygun olmaması ve tarım alanlarının önemli ölçüde koruma statüsü altında bulunması, geleneksel üretim faaliyetlerinin devamlılığını zorlaştırmaktadır. Buna karşın yöre halkı tarafından sürdürülen sınırlı tarımsal faaliyetler ve yerleşimin kesintisiz kullanımı, Selge peyzajında kültürel sürekliliğin günümüzde de tamamen ortadan kalkmadığını göstermektedir.

Sosyo-politik süreçler, Selge'nin mekansal organizasyonu belirlemiş; yönetim biçimlerindeki, nüfus yapısındaki ve koruma anlayışındaki değişimler yerleşim dokusu ile arazi kullanımını sürekli yeniden şekillendirmiştir. Buna rağmen antik dönemden günümüze kadar devam eden yerleşim ve üretim sürekliliği, Selge'nin farklı dönemlere ait kültürel katmanları aynı peyzaj içerisinde barındıran çok katmanlı bir kültürel miras alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3 Tarımsal uygulamaların tarihsel gelişimi

Mitchell'e (1991) göre Pisidia bölgesi, Helenistik dönemde dönemin büyük metropollerine karşılaştırılabilir kentsel yapı, kamu binaları ve askeri yapılara sahip küçük eyalet toplulukları şeklinde örgütlenmiştir. Pisidia peyzajları; tarım terasları, çeşitli yapılar, yollar ve sulama sistemlerinin görüldüğü, geçmişteki yaşam ve örgütlenme biçimlerini yansıtan peyzajlardır. Selge, Pisidia kentleri arasında stratejik açıdan oldukça elverişli bir konuma sahiptir. Kentin kuruluşunda belirleyici olan coğrafi veriler; çok sayıdaki teras ve geniş düzlükler, antik taşra kentlerinin çoğu için hayati önem taşıyan tarım ve hayvancılık faaliyetlerini mümkün kılan temel etmenlerdir (Machatschek, 1977). Selgelilerin de geçmişte üzüm yetiştiriciliği, şarap üretimi, hayvancılık ve kerestecilikle uğraştığı bilinmektedir (Kunar, 1995).

Antik kaynaklar, Selge'nin tarımsal üretim desenine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Strabon (2009), bölgenin zeytinlikleri, üzüm bağları, geniş otlakları ve insan eliyle oluşturulmuş teras sistemlerinden söz ederek, bu peyzajın dağlık bir çevrede tarımsal üretimi mümkün kılan özgün bir arazi kullanım modeli oluşturduğunu belirtmektedir. Yaklaşık 20 hektarlık verimli düzlüklerle birlikte değerlendirilen bu teraslar, üzüm ve zeytin üretiminin yanı sıra süsen (*Iris spp.*) ve günlük ağacı (*Styrax officinalis* L.) gibi ekonomik değeri yüksek türlerin yetiştirilmesine de olanak sağlamıştır (Waelkens, 1993; Strabon, 2009). Özellikle *Styrax officinalis*'ten elde edilen reçineni dini törenlerde ve ticari amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir.

Ormancılık faaliyetleri de Selge ekonomisinin önemli bileşenlerinden birini oluşturmuştur. Strabon'un sözünü ettiği servi ormanları, daha sonraki dönemlerde Nolle (2015) tarafından Selge sikkeleri üzerindeki ağaç figürleriyle ilişkilendirilmiş ve bölgenin zengin orman varlığının ekonomik önemine dikkat çekilmiştir (Şekil 5). Kesilen ağaçların Köprüçay aracılığıyla Aspendos'a taşınarak yapı ve gemi yapımında kullanılması, Selge'nin yalnızca tarımsal değil ormancılık ürünleri açısından da bölgesel ticaret ağlarına entegre olduğunu göstermektedir (Nolle, 2015). Strabon,

Selge'yi ziyaret ettiği dönemde bölgede bulunan Akdeniz servisi ormanlarının ticari amaçlı kullanım sonucunda azaldığını, bu tahrip olmuş alanlarda ise düzenli sıralar halinde dikilmiş çok sayıda zeytin ağacının (*Olea europaea*) ve bunların yanı sıra bereketli üzüm bağlarının (*Vitis vinifera*) yer aldığını dile getirmiştir (Nolle, 2015). Selge'de yetiştirilen üzüm ve bundan elde edilen şarap, Pisidia bölgesi için önemli ticaret ürünleri arasında yer almıştır (Strabon, 2009; Robert, 1978; Waelkens, 1993).

Şekil 5. Selge paraları üzerindeki sedir ağacı figürleri (Nolle, 2015)

Selge'nin kıyı kentleriyle bağlantısını sağlayan antik ulaşım ağı, tarımsal üretimin ekonomik değer kazanmasında önemli rol oynamıştır. Nitekim uzun yıllar kendi sikkelerini basabilmiş olması da kentin ekonomik açıdan güçlü bir üretim ve ticaret yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

Tarımsal üretimin yalnızca ekonomik değil, toplumsal yaşam üzerinde de belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Polybios'un Pednelissos Kuşatması sırasında bazı Selgelilerin hasat döneminin yaklaşması nedeniyle kente dönmek zorunda kaldığını aktarması, tarımsal faaliyetlerin gündelik yaşamı ve toplumsal düzeni doğrudan şekillendirdiğini göstermektedir.

von Lanckoroński, Strabon'dan yüzyıllar sonra Selge'yi ziyaret ettiğinde tahıl, mısır, üzüm, ceviz ve kestaneden söz eder, ancak Strabon'un tarif ettiği yoğunlukta bir zeytinliğe rastlamadığını belirtir (von Lanckoroński, 2015; Balta ve Atik, 2019). İki gözlem arasındaki bu fark, ürün deseninin zaman içinde iklimsel ve sosyo-ekonomik koşullara göre yeniden şekillendiğini gösterir; nitekim günümüzde de Batı Akdeniz Ormancılık Araştırma Müdürlüğü verilerine göre Altınkaya Mahallesi'nde tarımsal üretim ağırlıklı olarak tahıl (buğday, arpa, yulaf) ile üzüm ve kestaneye dayanmakta, sulanabilir arazi bulunmamasına karşın antik teraslar geleneksel yöntemler ve nadas sistemiyle işlenmeye devam etmektedir (BAOAM, 2007). Böylece Strabon'un zeytinlikleri ile von Lanckoroński'nin tahıl ağırlıklı manzarası arasındaki geçiş, günümüzün tahıl-meyve ekseninde bir devamlılık bulmuş görünmektedir (Şekil 6).

Günümüzde de Selge çevresinde geleneksel tarımsal üretim büyük ölçüde varlığını sürdürmektedir. Batı Akdeniz Ormancılık Araştırma Müdürlüğü verilerine göre Altınkaya Mahallesi'nde başta buğday olmak üzere arpa ve yulaf üretimi yapılmakta; üzüm ve kestane ise en önemli meyve ürünlerini oluşturmaktadır (BAOAM, 2007). Hayvancılık açık mera sistemiyle sürdürülürken, tarımsal üretim ise geleneksel nadas uygulaması esas alınarak gerçekleştirilmektedir.

3.4 Tarım ve doğal çevre arasındaki etkileşimler

3.4.1 İklimsel koşullar

İklim tarımsal üretim sistemlerinin şekillenmesinde ve insan-doğa etkileşiminin yönlendirilmesinde belirleyici doğal etmenlerden biridir. Tarımsal faaliyetlerin ekim, hasat ve otlama dönemleri başta olmak üzere kırsal yaşamın pek çok bileşeni iklim koşullarına bağlı olarak gelişmektedir. Bu nedenle geçmiş iklim değişimlerinin ortaya konulması, peyzajın tarihsel gelişimini ve insan topluluklarının çevresel değişimlere karşı geliştirdiği uyum mekanizmalarını anlamada önemli bir araçtır.

Selge'ye ait doğrudan paleoklimatik veriler sınırlı olduğundan, değerlendirmelerde Pisidia Bölgesi'nde yer alan Sagalassos ve Pednelissos gibi yakın çevrede gerçekleştirilen paleoçevre araştırmalarının sonuçlarından yararlanılmıştır. Akdeniz Havzası'nın Holosen boyunca daha nemli iklim koşullarından giderek daha kurak koşullara geçiş gösterdiği kabul edilmektedir (Roberts ve ark., 2011; Lionello, 2012). Bölgesel ölçekte gerçekleştirilen çalışmalar, bu iklimsel değişimin Selge'nin de içerisinde bulunduğu Pisidia Bölgesi'nde tarımsal üretim ve arazi kullanımı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

SELGE ANTİK YERLEŞİMİ VE TARIM TERASLARI

Şekil 6. Selge Antik Yerleşimi ve tarım terasları (Orijinal, 2020)

Vermoere ve ark. (2000), Selge'nin kuş uçuşu 70 km kuzeybatısında yer alan ve Pisidia'nın önemli kentlerinden biri olan Sagalassos'ta yürüttükleri paleo-çevre araştırmaları ışığında, bölgede günümüzde zeytin yetiştirilmemesine karşın antik döneme ait zeytin presleri ve kömürleşmiş zeytin ağacı kalıntıları gibi arkeolojik buluntulara rastlanmasını, zeytin ağacının tercih ettiği kış ve ilkbahar sıcaklıklarının günümüze kıyasla 2-3°C daha yüksek olmasıyla ilişkilendirmekte; bu durumu antik dönemde günümüze göre daha ılıman bir iklimin göstergesi olarak yorumlamaktadır. Vanhaverbeke ve ark. (2011), Sagalassos Antik Kenti üzerine yaptıkları çalışmada, ağaç halkası kronolojilerinden elde edilen verilere dayanarak Geç Antik Çağ'da kuraklıkta bir artışa işaret eden bulgular olduğunu ve bu dönemde dünyanın farklı bölgelerinde de olağanüstü düşük ağaç halkası büyümesi gözlemlendiğini belirtmişlerdir. Nitekim MS 452 yılında kuraklığın Frigya, Galatya, Kapadokya ve Kilikya'da kıtlığa yol açtığı, 5. ve 6. yüzyıllarda ise Batı ve Orta Küçük Asya'nın kötü hasat ve kıtlıktan etkilendiği bilinmektedir; Sagalassos topraklarında bulunan kanıtların da bu senaryoyu destekler nitelikte olduğu ifade edilmektedir (Vanhaverbeke ve ark., 2011; Çinici, 2013). Bölgesel ölçekte yapılan diğer çalışmalar da MS 5.-7. yüzyıllar arasında Anadolu ve Doğu Akdeniz'de kuraklık, kötü hasatlar ve kıtlıkların yaygınlaştığını; iklim değişiminin tarım sistemleri üzerinde belirgin etkiler oluşturduğunu göstermektedir (Çinici, 2013; Haldon ve ark., 2014). Haldon ve ark. (2014), Orta Doğu ve Anadolu'ya ait iklimsel kayıtların MS 7. yüzyılda daha kurak bir iklime geçişe işaret ettiğini ve bu değişimin sonucunda hayvancılık ile hayvancılığa dayalı mahsul yetiştiriciliğinin

Doğu Akdeniz genelinde yaygınlaştığını belirtmektedir; Beyşehir Gölü ve Sagalassos çevresi gibi bölgelerde ise 6. yüzyılın ilk yarısı ile 7. yüzyılın ortası arasında bitki örtüsünde yüksek düzeyde yerel farklılıklar tespit edilmiştir. İzdebki ve ark. (2016) ise Geç Antik Çağ'da Doğu Akdeniz iklimini üç evrede ele almaktadır: MS 350-470 arası nemli bir döneme geçiş, bunu izleyen Anadolu'da MS 730, Doğu Akdeniz'de ise MS 670 sonrasında belirginleşen kuraklaşma süreci. Bu bulgular, peyzaj biyografisi yaklaşımı açısından yerleşim, üretim ve arazi kullanım biçimlerinde bıraktığı izler nedeniyle önemlidir.

Günümüzde Selge'nin bulunduğu Manavgat ilçesi tipik Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlı geçmektedir. Antalya ilinde yıllık yağışın büyük bölümü kış aylarında gerçekleşirken yaz yağışları oldukça düşüktür (Şensoy ve ark., 2020). Manavgat'ta yıllık ortalama sıcaklık 18,7°C olup en yüksek ortalama sıcaklık ağustos ayında yaklaşık 28°C, en düşük ortalama sıcaklık ise şubat ayında yaklaşık 11°C olarak ölçülmektedir. Bu iklimsel özellikler, günümüzde olduğu gibi geçmişte de kuru tarım uygulamalarını ve nadas sistemini destekleyen temel çevresel koşulları oluşturmuştur. İklim koşulları Selge peyzajında değişime neden olan temel doğal süreçlerden biri olmuştur. Bölgesel iklim dalgalanmaları tarımsal üretim desenini, yetiştirilen ürünleri ve arazi kullanım biçimlerini zaman içerisinde etkilemiş; buna karşın teras sistemi, çevresel değişimlere uyum sağlayan dayanıklı bir arazi kullanım modeli olarak varlığını sürdürmüştür. Bu durum, Selge tarım teraslarının yalnızca topoğrafik bir düzenleme değil, aynı zamanda uzun dönemli çevresel değişimlere karşı geliştirilmiş sürdürülebilir bir uyum stratejisi olduğunu göstermektedir.

3.4.2 Suyun temini

Su kaynaklarının etkin yönetimi Selge'nin dağlık topoğrafyada uzun süreli yerleşim ve tarımsal üretimini mümkün kılan temel unsurlardan biri olmuştur. Roma Dönemi'nde nüfusunun yaklaşık 20.000 kişiye ulaştığı belirtilen kentte, içme ve kullanma suyunun sürekliliğini sağlamak amacıyla gelişmiş bir su iletim sistemi kurulmuştur (Machatschek, 1977). Kent birbirinden bağımsız iki ana su iletim hattı ile beslenmiş ve bu sistemler doğal kaynaklardan alınan suyun yerleşime kontrollü biçimde ulaştırılmasını sağlamıştır (Kozanoğlu, 2013). Her iki sistemde Kesbelion bölgesinde şehre açılmaktadır. Şehir içinde dağıtım pişmiş toprak borularla gerçekleştirilmiştir; ayrıca şehrin her yerinde suyun depolanabileceği büyük sarnıçlar bulunmaktadır. Kanalizasyon, bazıları hala açıkça görülebilen kil borular veya büyük taş duvar kanalları kullanılarak bertaraf edilmekteydi (Machatschek, 1977).

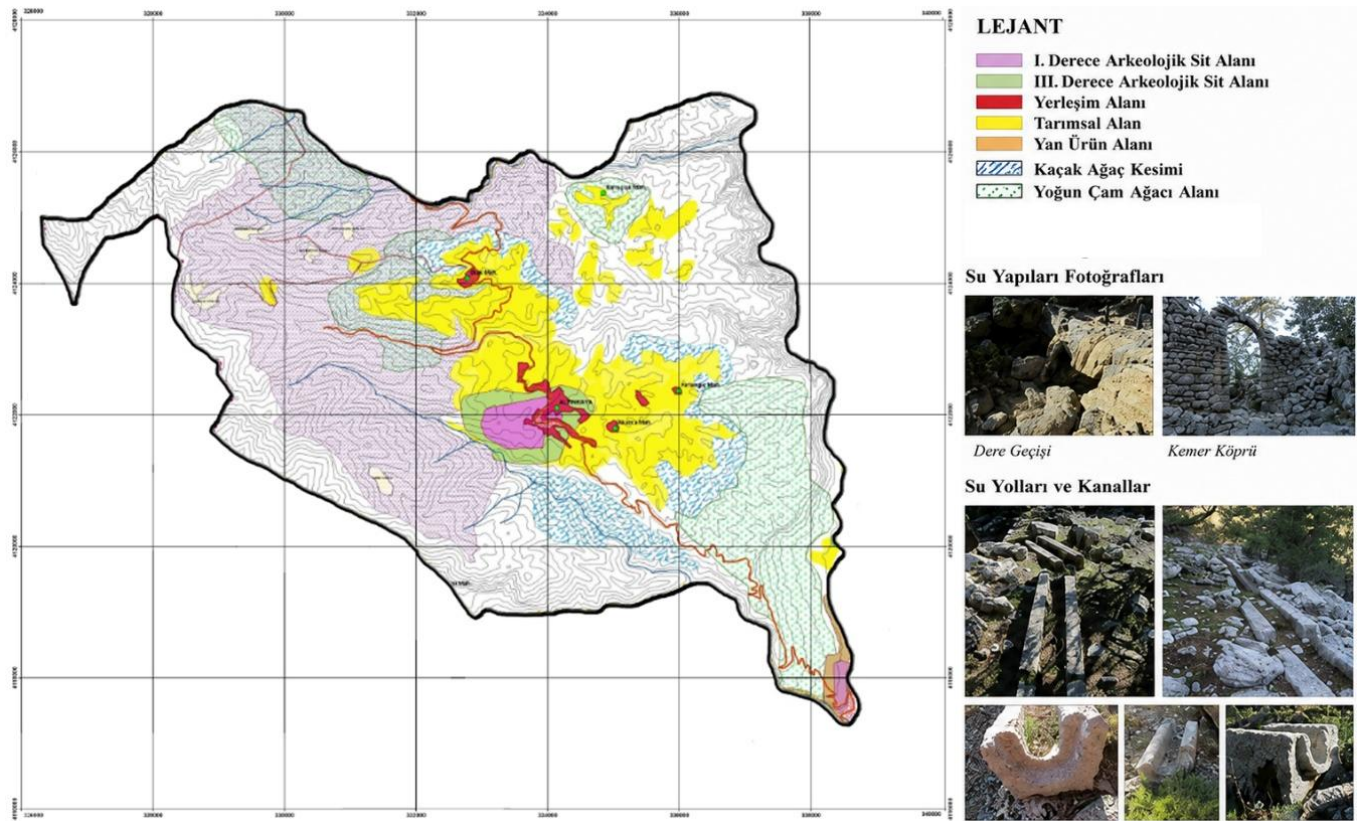
Kuzey su iletim hattının kaynağını Selge'nin yaklaşık 4 km batısında yer alan Derekaptaj Pınarı oluşturmaktadır. Kaynak suyunun toplanması amacıyla yamaç içerisine açılmış taş duvarlı kaptaj galerileri bölgenin su toplama teknolojisini yansıtan önemli mühendislik yapılarıdır. Su iletimi boyunca Keriz Su Kemerli, pişmiş toprak künk borular ve yerel kalker taşından oyularak oluşturulmuş taş oluklar birlikte kullanılmıştır. Aynı güzergahta farklı iletim elemanlarının bulunması sistemin farklı dönemlerde yenilendiğini veya değişen ihtiyaçlara göre yeniden düzenlendiğini göstermektedir

(Büyükyıldırım, 1991). Güney su iletim hattı ise yaklaşık 2,5 km güneybatıda bulunan Kumasuyu Pınarı'ndan beslenmektedir. Günümüzde kaynak yapısına ait kalıntılar büyük ölçüde tahrip olmuş olsa da, arazi izleri ve topografik değerlendirmeler suyun bu kaynaktan taşındığını göstermektedir. Hat üzerinde yer alan Değirmendere ve Öküzüzü su kemerleri ile açık ve kapalı künk sistemleri suyun topoğrafik koşullara uygun biçimde taşındığını ortaya koymaktadır (Büyükyıldırım, 1991).

Her iki iletim hattı Kesbelion bölgesinde birleşerek suyun kent içerisine dağıtılmasını sağlamaktadır. Kent içerisinde suyun dağıtımı pişmiş toprak borular aracılığıyla gerçekleştirilmiş, farklı noktalarda inşa edilen sarnıçlarla su depolanmış ve taş kanallar ile kanalizasyon sistemi oluşturulmuştur (Machatschek, 1977). Bu durum Selge'de yalnızca suyun temin edilmediğini, aynı zamanda depolanması, dağıtılması ve uzaklaştırılmasını kapsayan bütüncül bir su

yönetim sisteminin geliştirildiğini göstermektedir. Su iletim sisteminin yakın dönemlere kadar kullanılmaya devam etmesi altyapının işlevsel sürekliliğini ortaya koymaktadır. Nitekim 1970 yılında döşenen modern borular aracılığıyla Derekaptaj Pınarı'ndan Zerk Köyü'ne su taşınmış, ancak son yıllarda kaynak debisinin azalmasına bağlı olarak sistem büyük ölçüde işlevini yitirmiştir.

Su yönetimine ilişkin bu bulgular Selge'de doğal kaynakların yalnızca tüketilmediğini, topoğrafya ve hidrolojik koşullara uyum sağlayan mühendislik çözümleriyle sürdürülebilir biçimde yönetildiğini göstermektedir. Antik dönemden günümüze kadar izlenebilen bu altyapı sistemi, yerleşimin çevresel koşullara uyum kapasitesini ortaya koymasının yanı sıra, kültürel peyzajın sürekliliğini destekleyen en önemli mekansal bileşenlerden birini oluşturmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Arazi kullanımı ve Antik su yolları (Büyükyıldırım, 1991)

4. Tartışma

Kırsal kültürel peyzajlar, insan faaliyetleri ile ekosistemler arasındaki karşılıklı etkileşimin ürünüdür; tarım ve ormancılık bu etkileşimin en eski biçimleri arasında sayılmaktadır. Akdeniz'in doğusundaki "Bereketli Hilal" bölgesinin tarımsal üretime geçilen ilk coğrafyalardan biri olması ve buradan yayılan göçlerin Anadolu'ya kadar ulaşması (Moretti ve Cela, 2014), teraslı kırsal-tarımsal peyzajların bölgede neden bu denli erken ve yaygın bir insan-doğa etkileşimi örneği sunduğunu açıklar (Falcucci ve ark., 2007).

4.1 Selge peyzaj biyografisinin ortaya koyduğu örüntüler

Çizelge 1'de özetlenen bulgular, Selge peyzajının tarihsel gelişiminin doğrusal bir değişim süreci izlediğini; doğal, kültürel ve sosyo-ekonomik süreçlerin belirli örüntüler çerçevesinde tekrarlandığını göstermektedir. Peyzaj biyografisi yaklaşımı, farklı dönemlere ait olayları tek tek açıklamanın ötesinde, bu olaylar arasındaki ilişkileri ve uzun dönemli süreklilikleri görünür kılmıştır. Analiz sonucunda üç temel biyografik örüntü belirlenmiştir.

Ekolojik üretkenlik ve ekonomik özerklik örüntüsü: Tarımsal üretkenlik ile siyasi özerklik arasında güçlü bir bağ görülmektedir. Selgelilerin MÖ 4. yüzyıldan Roma dönemine kadar kendi sikkelerini basmayı sürdürmesi ve hiçbir dış güce boyun eğmemesi, kıyı kentleriyle yapılan tarım ve orman

ürünleri ticaretinin sağladığı ekonomik özerklikle doğrudan ilişkilidir. Polybios'un aktardığı, Pednelissos kuşatması sırasında bile hasat vaktinde evine dönen Selgelilerin varlığı, bu ekonominin günlük yaşamdaki önceliğini somutlaştırır. Bu özerkliğin bedelsiz olmadığını da belirtmek gerekir: Toroslar'da suyun genellikle güneye aktıldığı bölgede, Selge'nin güney su iletim yolunu tersine, kuzeye çevirmiş olması, artan Roma dönemi nüfusunun su ihtiyacını karşılamak için mühendislik açısından zorlayıcı bir çözüm geliştirildiğini gösterir - su temini, bu üretken ekonominin arka planında hep çözülmesi gereken bir kısıt olarak kalmıştır ve bugün de bölgenin en somut sorunlarından biridir.

Çevresel uyum ve üretim dönüşümü örüntüsü: Ürün deseni ile iklim ve güvenlik koşulları arasında bir örtüşme izlenmektedir. Strabon'un tasvir ettiği zeytin-üzüm ağırlıklı manzara ile von Lanckoroński'nin yüzyıllar sonra gördüğü tahlil ağırlıklı manzara arasındaki fark, kesin bir arkeobotanik çalışma yapılmadan tarihlendirilemese de, yakın antik yerleşimlerde (Sagalassos, Pednelissos) MS 6.-7. yüzyılda gözlenen benzer değişimlerle örtüşmektedir (Vermoere ve ark., 2000; Vanhaverbeke ve ark., 2011; Haldon ve ark., 2014; Izdebski ve ark., 2016). Bu dönem, hem Doğu Akdeniz'de artan bir kuraklaşmaya hem de Arap akınlarının şiddetlenip ticaret yolunun Kremna-Ariassos hattına kaymasına denk gelir; iki baskının çakışması, küçük çiftçileri yerleşik tarımdan

hayvancılığa geçişe zorlamış olabilir. Bu, tarımsal üretim biçiminin doğal ve sosyo-politik baskılara karşı gösterdiği bir uyum süreci olarak okunabilir.

Tekrarlayan terk edilme ve dirençlilik örüntüsü: Terk edilme eğiliminin tarihte tek bir kez değil, benzer koşullar altında tekrar ettiği görülmektedir: MS 6.-7. yüzyıldaki daralmayı, 1950'ler sonrası Türkiye genelinde yaşanan kırdan kente göç dalgası izlemiştir. Bugün de Altınkaya Mahallesi sakinleri tarafından geleneksel yöntemler ve nadas sistemiyle işlenmeye devam eden tarım terasları, aynı riskle üçüncü kez karşı karşıyadır - ancak bu kez baskı iklimsel ya da askeri değil, kırsal ekonominin pazarda tutunamaması ve mülkiyet/koruma statüsünün getirdiği kısıtlardan kaynaklanmaktadır.

Bu üç örüntü tek tek okunduğunda birbirinden bağımsız gelişmeler gibi görünse de, kesiştikleri nokta çalışmanın asıl bulgusunu oluşturur (Çizelge 2): kuru taş duvarlı tarım terasları, savaş, göç, iklim değişimi ve üretim biçimi dönüşümü gibi tekrar eden kırılmaların hiçbirinde tamamen terk edilmemiş, her seferinde -daralarak da olsa- kullanılmaya devam etmiştir. Bu zaman-aşırı sürekliliğin en çarpıcı yönü, Selge'nin antik dönemde kendi parasını basıp dış egemenliğe girmeyen, bugün ise dış pazara bağımlı olmadan geleneksel yöntemlerle üretimini sürdüren nispeten kendine yeten ekonomik karakterini iki bin yılı aşkın bir süredir korumasıdır.

Çizelge 1. Selge Antik Yerleşimi ve tarihi tarım teraslarının kronolojik gelişimi (von Lanckoroński, 2015; Machatschek, 1977; Machatschek ve Schwarz, 1981; Nolle ve Schindler, 1991; Büyükkolancı, 1996; Waelkens, 1993; Strabon, 2009; Baker ve ark., 2013; Haldon ve ark., 2014; Nolle, 2015; Miszczak 2016; Izdebski ve ark. 2016).

Dönem	Önemli gelişmeler	Sosyo-politik yapı	İnsan-doğa ilişkisi	Tarım terasları ve tarımsal üretime ilişkin temel bulgular
Kuruluş Dönemi (MÖ 13. yüzyıl)	Selge'nin kuruluşu, doğal savunma özelliklerine sahip havza üzerinde ilk yerleşimin oluşması.	Erken yerleşim örgütlenmesi.	Topoğrafya, su kaynakları ve iklim yerleşim yerinin seçiminde belirleyici olmuştur.	Tarımsal üretimin varlığına ilişkin dolaylı kanıtlar bulunmaktadır.
Helenistik Dönem (MÖ 323–31)	Agora, Zeus Tapınağı, bouleuterion ve ticaret yapılarının inşasıyla kent dokusu gelişmiştir.	Yerel yönetim güçlenmiş, ekonomik örgütlenme gelişmiştir.	Tarım, ormancılık ve ticaret birlikte gelişmeye başlamıştır.	Tarım teraslarının bu dönemde oluşturulduğu veya sistematik biçimde kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir.
Roma Dönemi (MÖ 31–MS 565)	Kent en parlak dönemini yaşamış; tiyatro, stadyum, tapınaklar, su iletim sistemleri ve diğer kamusal yapılar inşa edilmiştir.	Roma yönetimi altında ekonomik ve yönetsel gelişim sürmüştür.	Gelişmiş su yönetimi sayesinde artan nüfusun ve üretimin ihtiyaçları karşılanmıştır.	Üzüm, zeytin, süsen ve <i>Styrax</i> üretimi yaygınlaşmış; tarım terasları bölgesel ticaret sisteminin önemli bir bileşeni haline gelmiştir.
Bizans Dönemi (MS 565–1453)	Yerleşim küçülmüş, kamusal yatırımlar azalmış, ticaret yolları önemini kaybetmiştir.	Güvenlik sorunları ve nüfus kaybı yaşanmıştır.	Kuraklaşma ve değişen çevresel koşullar üretim sistemini etkilemiştir.	Ürün deseninde değişim yaşanmış; tahıllar ve hayvancılık ön plana çıkmıştır.
Türk Egemenliği Dönemi (13. yüzyıl–20. yüzyıl)	Yörük yerleşimi gelişmiş, kırsal konut dokusu oluşmuştur.	Yerleşim kırsal karakter kazanmıştır.	Tarım ve hayvancılık temel geçim kaynağı olmayı sürdürmüştür.	Geleneksel tarım terasları kullanılmaya devam etmiş, ürün deseni değişmiştir.
Günümüz (20. yüzyıl sonu–günümüz)	Koruma statüleri, kırsal göç ve nüfus azalması belirginleşmiştir.	Milli park ve sit statülerine bağlı kullanım kısıtları bulunmaktadır.	Su temini, kırsal nüfus kaybı ve iklim baskısı devam etmektedir.	Tarım teraslarının bir bölümü geleneksel yöntemlerle kullanılmaya devam etmekte, bir bölümü ise terk edilmektedir.

Çizelge 2. Selge peyzaj biyografisinde zaman-aşırı örüntüler

Örüntü	Antik/Tarihsel Kanıt	Günümüzdeki Karşılığı
Tarımın kesintisiz merkeziliği	Helenistik dönemden itibaren tarım, kentin ekonomik çekirdeği	Altınkaya’da hala temel geçim kaynağı — hiçbir dönemde tam kesintiye uğramamış
İklim-ürün deseni ilişkisi	Roma’nın nemli ikliminde zeytin/üzüm/süsen	Bizans kuraklaşmasıyla tahıl/arpa/yulafa geçiş; bugün de tahıl ağırlıklı desen sürüyor
Tehdit-terk etme döngüsü	MS 6.-7. yy: Arap akınları + ticaret yolu değişimi	1950 sonrası kırdan kente göç; bugün ekonomik/yapısal baskı — üçüncü tekrar
Su temininin süreklilik arz eden sorun oluşu	Roma’da kuzeye çevrilen su iletim yolu, artan nüfusun ihtiyacı için mühendislik çözümü	Bugün hala çözilememiş, bölgenin en somut altyapı sorunu
Refah-yapılaşma paralellliği	Geç Helenistik/Roma’da yoğun kamu yapılaşması (agora, tiyatro, stadyum)	Günümüzde yatırım/refah düşük, yapılaşma neredeyse durgun
Üretimde adaptif esneklik	Yerleşik tarımdan (yarı) hayvancılığa geçiş (MS 6.-7. yy)	Nadas sistemiyle sınırlı ama sürekli üretim — değişen koşullara göre yeniden ayarlanan bir sistem
Teraslı peyzajın fiziksel sürekliliği	Kuru taş duvarlar, tüm kırılmalara rağmen yıkılmadan kalmış	Bugün de aynı duvarlar üzerinde tarım yapılıyor — biyografik yaklaşımın en somut kanıtı
Bağımsız ekonomik yapı	Kendi parasını basma, dış egemenliğe girmeme	Dış pazara bağımlı olmadan geleneksel üretimi sürdürme eğilimi

4.2 Dünya mirası seçim kriterleri açısından değerlendirme

Peyzaj biyografisinden elde edilen bulgular, Selge’nin UNESCO Dünya Mirası seçim kriterleri açısından da değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Buna göre Selge dört ana kriteri karşılamaktadır: MS 13. yüzyıldan bugüne kesintisiz varlığını sürdüren şehir surları, gymnasium, stoa, stadion, nekropol kalıntıları ve tiyatronun, tarım teraslarının ve antik göç yolunun bir arada bulunması, ortadan kalkmış bir medeniyete istisnai tanıklık etmesi anlamına gelir (iii); kuru taş duvarlı tarım teraslarının antik dönemden günümüze korunmuş olması ve bölgedeki benzer alanlar arasında kapladığı alan büyüklüğü bakımından öne çıkması, istisnai bir peyzaj örneği oluşturur (iv); geleneksel arazi kullanımının günümüzde de sürdürülüyor olması, terk edilme baskısı ve geri döndürülemez değişimler altındaki Akdeniz tarımsal mirasının en belirgin insan-çevre etkileşim örneklerinden birini temsil eder (v); ve alanın, korunması gereken nadir habitatları barındıran Köprülü Kanyon Milli Parkı’nın etki alanı içinde yer alması, bilimsel ve doğa koruma açısından istisnai evrensel değer taşıması anlamına gelir (x). Bunlara ek olarak süregelen yaşam biçimleri (C), tarımsal peyzaj karakteri (F), yaşlı servi-sedir ormanları (Jf), Toros dağ peyzajıyla bütünleşme (M), geleneksel kırsal yerleşim (T), arkeolojik anıtlar (S) ve su yapıları (Wi) olmak üzere yedi tamamlayıcı kriter de karşılanmaktadır. Bu çoklu kriter uyumu, Selge’nin doğal ve kültürel değerleri bir arada barındıran kendine özgü peyzaj karakterinin bir yansımasıdır; çok yönlü miras değeri, alana özel bir önem atfedilmesini gerektirmektedir.

4.3 Peyzaj biyografisinin planlama aracı olarak rolü

Marcucci’ye (2020) göre peyzaj biyografisinin ortaya koyduğu süreçler, planlama reçetelerinin geliştirilmesinde önemli bir araçtır; çünkü bir peyzajın geçmişi bilinmeden gerçekçi bir uzun vadeli planlama yapmak, temel değişim kalıpları anlaşılmadan sürdürülebilirliği sağlamak güçtür. Ancak peyzaj biyografisi tek başına yeterli bir araç değildir: alanın sosyal, kültürel, ekolojik ve ekonomik boyutlarını kapsayan çok yönlü analizlerle birlikte kullanıldığında, alana özgü politikaların üretilmesine daha sağlıklı katkı sunar.

Kültürel peyzajlarda özgünlük kavramı form ve tasarımdan malzemeye, geleneksel tekniklerden yer duygusuna kadar çok

boyutlu koşullar taşır (UNESCO, 2009); bu boyutların büyük kısmı ancak peyzajda gömülü izlerin okunmasıyla ortaya çıkarılabilir. ICOMOS’un Floransa Bildirgesinde (2014) kültürel peyzajlarda geleneksel sürdürülebilirliğin sağlanması için geleneksel bilgi sistemlerinin, tekniklerin ve bu tekniklerin iklim değişikliği, göç ve yoksulluk gibi güncel risklere karşı gösterdiği dirençliliğin araştırılmasını öncelikli konular arasında sayar. Teras duvarları gibi bozulmadan günümüze ulaşan yapısal öğelerin salt niceliksel/mekansal değişim verileriyle tanımlanması yetersiz kalacağından, peyzaj biyografisinin sunduğu nitel-tarihsel derinlik, nesnelci ve yapılandırmacı planlama yaklaşımları arasındaki boşluğu doldurmada tamamlayıcı bir rol üstlenir. İngiltere’deki yerel tarih yaklaşımı, Almanya ve kıta Avrupası’ndaki morfogenetik okul ve Danimarka’daki katılımcı miras planlaması gibi farklı coğrafyalarda geliştirilen benzer deneyimler de (Newcomb, 1972; Crumley ve ark., 2017), tarihsel bilginin mekansal planlama müdahalelerine tamamlayıcı bir girdi olarak nasıl entegre edilebileceğini göstermektedir.

5. Sonuç

Selge peyzajının biyografik analizine bakıldığında, bu peyzajın salt doğal-kültürel bir birikim değil, aynı zamanda güç ilişkileri ve kaynak erişiminin tarih boyunca yeniden şekillendirdiği bir alan olduğunu göstermektedir. Antik dönemde Selge’nin ekonomik özerkliği toprak ve ticaret yolları üzerindeki yerel kontrolle mümkün olurken, Bizans döneminde ticaret yollarının merkezi güçlerce başka güzergahlara kaydırılması yerel halkı kendi iradesi dışında ekonomik marjinalleşmeye ve göçe sürüklemiştir. Günümüzde ise benzer bir dinamik, teras arazilerinin kamu mülkiyetinde oluşu ve milli park/sit statüsünden kaynaklanan merkezi koruma kararlarının yöre halkının toprak ve konut üzerindeki tasarruf hakkını sınırlandırması biçiminde sürmektedir; bu durum, klasik bir "koruma yoluyla dışlanma" örüntüsüne işaret etmektedir. Bu bağlamda Selge biyografisi, insan-doğa etkileşiminin doğrusal ve uyumlu değil, her dönemde farklı aktörler (yerel üreticiler, imparatorluk merkezleri, modern devlet kurumları) arasındaki güç asimetrisi üzerinden yeniden üretilen bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, geliştirilecek koruma ve planlama önerilerinin yalnızca ekolojik kriterlere değil, yerel halkın karar alma süreçlerine katılımını ve kaynak erişimindeki

hak eşitliğini önceleyen bir çerçeveye dayanması gerekmektedir; aksi halde koruma çabaları, tarihsel örneklerde olduğu gibi, korumayı amaçladığı mirasın toplumsal sürdürücüsünü zayıflatan bir paradoksa dönüşebilir.

- **Peyzaj ölçeğinde koruma:** Toros dağ peyzajı, Selge'nin arkeolojik peyzajı, antik dönemden beri süregelen tarımsal peyzaj ve günümüz köy yerleşimi, hiçbirinin diğerinden üstün tutulmadığı bütüncül bir peyzaj ölçeğinde korunmalıdır. Ancak bu bütüncüllük yalnızca ekolojik sınırların değil, tarih boyunca farklı aktörlerin (yerel üreticiler, merkezi otoriteler) bu alan üzerindeki hak ve taleplerinin de dikkate alındığı bir çerçevede kurgulanmalı; yönetim ve etki alanı sınırları belirlenirken ekolojik bütünlük kadar yerel toplulukların tarihsel kullanım hakları da önceliklendirilmelidir. Alanın çoklu miras niteliği uzmanlar, yerel yönetimler, yöre halkı ve STK'ların katılımına açık olmalı farklı koruma statülerinin yol açtığı yetki çakışmalarını önleyerek karar alma, uygulama, izleme ve denetim süreçlerini birlikte yürütmelidir (Ahunbay, 2011; Aksoy ve Enlil, 2012).

- **Geleneksel tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliği:** Tarımsal üretimin sürekliliği ile Selge'deki yaşamın sürekliliği arasındaki tarihsel süreçte gözlemlenen organik bağ önemlidir. Bu nedenle terk edilme eğilimindeki tarım teraslarının onarılması ve yeniden kullanılması, yalnızca teknik bir müdahale değil, yöre halkının toprak ile ilişkisini güçlendiren bir öncelik olarak ele alınmalı, geleneksel üretim tekniklerinin kuşaktan kuşağa aktarılması desteklenmelidir. Aynı zamanda bölgenin gıda dirençliliği açısından da önemlidir.

- **Arkeolojik mirasın gün yüzüne çıkarılması:** von Lanckoroński ve Machatschek'in planları ışığında detaylı yüzey

araştırmaları ve kazı çalışmaları başlatılmalı; bu süreçte arkeolojik miras ile sit alanı içindeki köy yerleşiminin ilişkisi, geçmişte görülen dışlayıcı koruma örneklerinden ders çıkarılarak, yerinde koruma seçeneği öncelenmeli ve olası taşınma senaryoları ancak yöre halkının rızası ve katılımıyla, ekolojik uygunluk analizine dayalı olarak değerlendirilmelidir.

- **Biyolojik çeşitliliğin korunması ve orman tahribatının önlenmesi:** Antik dönemden bu yana orman ürünlerinin kullanımı ve ticaretiyle şekillenen orman tahribatı günümüzde de bir risk oluşturmaktadır; Köprülü Kanyon Milli Parkı'nın etki alanındaki bu nadir ekosistemi korumak için denetimli ormancılık planlaması gereklidir.

- **Dirençliliğin güçlendirilmesi ve yerel halkın refahının sağlanması:** Selge, tarihinde en az iki kez (MS 6.-7. yüzyıl ve 1950 sonrası) benzer terk edilme baskılarına karşı üretim biçimini dönüştürerek dirençlilik göstermiştir ve bu dirençlilik her seferinde yerel halkın kendi kararlarıyla geliştirdiği adaptasyon stratejileriyle mümkün olmuştur. Bu dirençliliğin bugün de sürdürülebilmesi için yöresel mimariye sahip konutların restorasyonu ve su iletim sistemlerinin onarımı yoluyla fiziksel yaşam koşullarının iyileştirilmesi; geleneksel ürünlerin iç pazara entegrasyonunu destekleyen ve yerel üreticiyi merkezi/piyasa aktörleri karşısında güçlendiren tarım politikalarının geliştirilmesi; kitle turizmi yerine, gelirin yöre halkında kalmasını sağlayan alternatif turizm biçimlerinin (kırsal/çiftlik turizmi) teşvik edilmesi.

Peyzaj biyografisi analizinden elde edilen temel bulgular ile bunların koruma odaklı planlamaya olan kavramsal katkısı Çizelge 3'te özetlenmiştir.

Çizelge 3. Peyzaj biyografisi bulgularının koruma odaklı planlama kavramlarıyla ilişkisi

Peyzaj Biyografisi Bulguları	Koruma/Planlama Kavramsal İlişkisi
Tekrarlayan terk edilme baskısı (MS 6-7. yy, 1950 sonrası, günümüz)	Tarım ve Orman Bakanlığı koordinasyonunda yürütülen Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi-IV (2024-2028) (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024) ve bu kapsamda Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından uygulanan IPARD III (2021-2027) kırsal kalkınma destekleri
Su iletim sisteminin işlevsel sürekliliği	2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (Resmi Gazete, 1983) kapsamında Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu onayına tabi restorasyon projeleri
Refah-yapılaşma paralelliği (Geç Helenistik/Roma yoğun yapılaşması)	2863 sayılı Kanun'un (Resmi Gazete, 1983) öngördüğü Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP); Manavgat Belediyesi ve Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin kırsal yerleşim/imar planlama yetkileri
Geleneksel nadas sistemiyle üretimin sürmesi	GIAHS/Ulusal Tarımsal Miras Sistemleri adaylık süreci (Atik ve ark., 2022); 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu (Resmi Gazete, 2005) kapsamında tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının önlenmesi
Dirençlilik / uyum kapasitesi (Üretim biçimini dönüştürerek varlığını sürdürme)	Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kırsal/agroturizm destekleri; IPARD III kapsamında Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme tedbiri (TKDK) (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024)

Bu araştırma kapsamında ortaya konan çerçeve ile bir kırsal kültürel peyzaj niteliği taşıyan Selge antik yerleşimi ve tarım terasları peyzajının, kümülatif deneyimlerin birikimi ve aktarımı yoluyla şekillenen kendine özgü öyküsü ortaya konularak, peyzajın karakterinin -yani özgünlüğünün- tanımlanmasındaki rolü ön plana çıkarılmıştır. Nitekim çalışma boyunca ortaya konduğu üzere, Selge kırsal-tarımsal peyzajı tarih boyunca çok yönlü baskı unsurlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Buna karşın peyzaj, süregelen teraslama pratiği, geleneksel nadas sistemi ve yerel bilgiye dayalı üretim alışkanlıkları sayesinde bu çok katmanlı tehditlere rağmen varlığını korumuş, tarih boyunca defalarca sınanmış ve yeniden şekillenerek günümüze ulaşmış dirençli bir sistem olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda peyzaj

biyografisi yaklaşımından geliştirilen planlama çerçevesi/önerileri ekonomik, doğal ve sosyokültürel pek çok değişkene rağmen bugüne kadar dirençliliğini kanıtlamış bu kırsal-tarımsal peyzaj sisteminden elde edilen yere özgü bilgiyi temel alarak, gelecekteki mekansal planlama müdahalelerine yön verebilecek somut bir çerçeve sunmaktadır. Böylece bu bilginin planlama süreçlerine entegre edilmesi, sistemin sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından önemlidir.

Kaynaklar

Ahunbay, Z., 2011. Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

- Aksoy, A., Enlil, Z.Ş., 2012. Kültürel Miras Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, in: Kültürel Miras Yönetimi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, pp. 3-29.
- Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025. Müzeler ve öğren yerleri. <https://antalya.ktb.gov.tr/TR-175446/muzeler-ve-oren-yerleri.html> (Erişim Tarihi: 08.07.2025).
- Appadurai, A., 1986. Introduction: commodities and the politics of value, in: Appadurai, A. (Ed.), The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective. Cambridge University Press, pp. 3-63.
- Atik, M., Altuntaş, A., 2011. Visions for sustainability in landscape architecture and heritage conservation: three examples from Turkish Mediterranean, Antalya. Ican-la International Conference of Landscape Architecture Projects: From Theory to Technical Implementation, St. Petersburg, pp. 8-9.
- Atik, M., Taşkan, G., Balta, S., 2022. Kırsal – tarımsal peyzajların korunmasında GIAHS Küresel Öne Sahip Tarımsal Miras Sistemleri ve Akdeniz Selge örneği. Journal of Agriculture Faculty of Ege University, 59(2), 347-362. <https://doi.org/10.20289/zfdergi.999134>.
- Atilla, D., 2019. Phaselis Kenti ekonomisinin ager publicus süreci kapsamında değerlendirilmesi. Phaselis, 5, 1-30. <https://doi.org/10.18367/Pha.19001>.
- Avrupa Konseyi, 2000. Avrupa Peyzaj Sözleşmesi. Floransa, İtalya, 20 Ekim 2000.
- BAOAM, 2007. Köprülü Kanyon Milli Parkında Yer Alan Köylerin Sosyo-Ekonomik Yapılarının İncelenmesi ve Kırsal Kalkınma Eylem Planının Oluşturulması. Çevre ve Orman Bakanlığı, Batı Akdeniz Ormancılık Araştırma Müdürlüğü, Teknik Bülten No. 27.
- Balta, S., Atik, M., 2019. Dünya mirası kırsal kültürel peyzajları ve Selge tarım terasları. İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 9(19), 63-76. <https://doi.org/10.16950/ijjad.504777>.
- Bevan, A., Conolly, J., 2011. Terraced fields and Mediterranean landscape structure: an analytical case study from Antikythera, Greece. Ecological Modelling, 222(7), 1303-1314. <https://doi.org/10.1016/j.ecolmodel.2010.12.016>.
- Bevan, A., Conolly, J., Colledge, S., et al., 2013. The long-term ecology of agricultural terraces and enclosed fields from Antikythera, Greece. Human Ecology, 41, 255-272. <https://doi.org/10.1007/s10745-012-9552-x>.
- Bloemers, J.H.F., Kars, H., van der Valk, A., Wijnen, M. (Eds.), 2010. The Cultural Landscape & Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and Its European Dimension. Amsterdam University Press.
- Bradford, J., 1957. Ancient landscapes: Studies in field archaeology. G. Bell and Sons. <https://archive.org/details/in.gov.ignca.17783>.
- Broodbank, C., 2016. The transmitting sea: a Mediterranean perspective, in: Kiriati, E., Knappett, C. (Eds.), Human Mobility and Technological Transfer in the Prehistoric Mediterranean. Cambridge University Press, pp. 18-30.
- Büyükkolancı, M., 1996. Pisidia Tapınak Mimarisi (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükyıldırım, G., 1991. Antalya Köprülü Kanyon Milli Parkı ve Selge Antik Su Yapıları Üzerine Bir İnceleme. 23 s.
- Cesur, H.C., Karakaya-Ayalp, E., 2023. Muğla Karabağlar Yaylası'nın kadim üretim ve peyzaj değerlerinin dünya kültürel peyzaj alanları çerçevesinde değerlendirilmesi. Geographies, Planning & Tourism Studios, 3(1), 24-39.
- Creswell, J.W., 2013. Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches, 3rd ed. SAGE Publications.
- Crumley, C.L., Kolen, J.C.A., de Kleijn, M., van Manen, N., 2017. Studying long-term changes in cultural landscapes: outlines of a research framework and protocol. Landscape Research, 42(8), 880-890. <https://doi.org/10.1080/01426397.2017.1386292>.
- Çinici, A., 2013. Landscapes of Pednelissos: Making of an Urban Settlement Image in Ancient Pisidia (Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Diler, A., 2010. Olive Oil and Wine Production of the Halikarnassos Peninsula in Karia, in: Aydınoglu, Ü., Şenol, K. (Eds.), Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Sempozyum Bildirileri, pp. 135-172.
- Erickson, C.L., 2008. Amazonia: the historical ecology of a domesticated landscape, in: Silverman, H., Isbell, W.H. (Eds.), Handbook of South American Archaeology. Springer, pp. 157-183.
- Falcucci, A., Maiorano, L., Boitani, L., 2007. Changes in land-use/land-cover patterns in Italy and their implications for biodiversity conservation. Landscape Ecology, 22(4), 617-631. <https://doi.org/10.1007/s10980-006-9056-4>.
- Gadot, Y., Davidovich, U., Avni, Y., Avni, G., Porat, N., 2016. The formation of terraced landscapes in the Judean Highlands in Israel, and its implications for biblical agricultural history. Hebrew Bible and Ancient Israel, 5(4), 437-455. <https://doi.org/10.1628/219222717X14991542936068>.
- Görmüş, S., Cengiz, S., Yılmaz, B., Taşkan, G., Balta, S., 2024. Peyzajın Hafızasını Okumak: Malatya Bölgesi Antik Roma Yolları. İnönü Üniversitesi Yayınevi, Malatya.
- Grove, A.T., Rackham, O., 2001. The Nature of Mediterranean Europe: An Ecological History. Yale University Press.
- Haldon, J., Roberts, N., Izdebski, A., et al., 2014. The climate and environment of Byzantine Anatolia: integrating science, history, and archaeology. Journal of Interdisciplinary History, 45(2), 113-161. https://doi.org/10.1162/JINH_a_00682.
- ICOMOS, 2014. The Florence Declaration on Heritage and Landscape as Human Values. ICOMOS.
- Inbar, M., Llerena, C.A., 2000. Erosion processes in high mountain agricultural terraces in Perú. Mountain Research and Development, 20(1), 72-79. [https://doi.org/10.1659/0276-4741\(2000\)020%5B0072:EPHMA%5D2.0.CO;2](https://doi.org/10.1659/0276-4741(2000)020%5B0072:EPHMA%5D2.0.CO;2).
- Isager, S., Skydsgaard, J.E., 1995. Ancient Greek Agriculture: An Introduction. Routledge.
- Kladnik, D., 2016. Terasirane Pokrajine in Honghejska Deklaracija. Ljubljana.
- Kladnik, D., Hribar, M.Š., Geršič, M., 2017. Terraced landscapes as protected cultural heritage sites. Acta Geographica Slovenica, 57(2), 131-148. <https://doi.org/10.3986/AGS.4628>.
- Kolen, J., Renes, J., Hermans, R. (Eds.), 2015. Landscape Biography: Heritage, History and Landscape Dynamics on

- the Interface of Science and Society. Amsterdam University Press.
- Komac, B., Zorn, M., 2008. Plazovitost Goriških Brd, in: Terasirana Pokrajina Goriških Brd (Geografija Slovenije 17). Ljubljana.
- Kopytoff, I., 1986. The cultural biography of things: commoditization as process, in: Appadurai, A. (Ed.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press, pp. 64-91.
- Kozanoğlu, H., 2013. Anadolu'da Suyun İzi (Anadolu'da Su Medeniyeti Dizisi No. 4, Yayın No. 7). Ankara Büyükşehir Belediyesi ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kunar, S., 1995. Side: Seleukia, Manavgat, Etenna, Selge, Köprülü Kanyon, 1. Basım. Net Turistik Yayınları A.Ş., İstanbul.
- Lionello, P., Abrantes, F., Gacic, M., et al., 2014. The climate of the Mediterranean region: research progress and climate change impacts. *Regional Environmental Change*, 14(5), 1679-1684. <https://doi.org/10.1007/s10113-014-0666-0>.
- Machatschek, A., 1977. Forschungen und Berichte Bd. 18, Archäologische Beiträge. Staatliche Museen zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz.
- Machatschek, A., Schwarz, M., 1981. *Bauforschungen in Selge*. Wien.
- Marcucci, D.J., 2000. Landscape history as a planning tool. *Landscape and Urban Planning*, 49(1-2), 67-81. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(00\)00054-2](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(00)00054-2).
- Miszcak, I., 2016. Antalya, Side and Alanya (TAN Travel Guide). TAN Team.
- Mitchell, S., 1991. The Hellenisation of Pisidia. *Mediterranean Archaeology*, 4, 119-145. <https://www.jstor.org/stable/24667788>.
- Mitchell, S., Waelkens, M., 1987. Sagalassos and Cremna 1986. *Anatolian Studies*, 37, 37-47.
- Moretti, E., Cela, E., 2014. A brief history of Mediterranean migrations. *Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica*, 68(2), 159-168.
- Newcomb, R.M., 1972. Has the past a future in Denmark? The preservation of landscape history within the nature park. *Geoforum*, 3(1), 61-67.
- Nolle, J., 2015. Sikkeler, Ağaçlar ve Alimler: Selge. Pisidia'nın Dağ Şehrinde Bir "Doğa Tapınağı". Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) Yayınları, İstanbul.
- Petanidou, T., Kizos, T., Soulakellis, N., 2008. Socioeconomic dimensions of changes in the agricultural landscape of the Mediterranean basin: a case study of the abandonment of cultivation terraces on Nisyros Island, Greece. *Environmental Management*, 41(2), 250-266. <https://doi.org/10.1007/s00267-007-9054-6>.
- Polybios, 1960. *The Histories* (W.R. Paton, Çev.). Loeb Classical Library.
- Price, S., Nixon, L., 2005. Ancient Greek agricultural terraces: evidence from texts and archaeology. *American Journal of Archaeology*, 109(4), 665-694. <https://doi.org/10.3764/aja.109.4.665>.
- Punch, K.F., 2014. Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar (D. Bayrak, H. Arslan, Z. Akyol, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Purmer, M., 2013. *Landschapsbiografie van de Duin- en Bollenstreek*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Resmi Gazete, 1983. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. 21.07.1983/18113.
- Resmi Gazete, 2005. 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu. 19.07.2005/25880.
- Ridding, L.E., Redhead, J.W., Oliver, T.H., et al., 2018. The importance of landscape characteristics for the delivery of cultural ecosystem services. *Journal of Environmental Management*, 206, 1145-1154. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2017.11.066>.
- Robert, L., 1978. Documents d'Asie Mineure. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 102(1), 395-543. <https://doi.org/10.3406/bch.1978.2011>.
- Roberts, N., Eastwood, W.J., Kuzucuoğlu, C., Fiorentino, G., Caracuta, V., 2011. Climatic, vegetation and cultural change in the eastern Mediterranean during the mid-Holocene environmental transition. *The Holocene*, 21(1), 147-162. <https://doi.org/10.1177/0959683610386819>.
- Roymans, N., Gerritsen, F., van der Heijden, C., Bosma, K., Kolen, J., 2009. Landscape biography as research strategy: the case of the South Netherlands project. *Landscape Research*, 34(3), 337-359. <https://doi.org/10.1080/01426390802381185>.
- Samuels, M.S., 1979. The biography of landscape: cause and culpability, in: Meinig, D.W. (Ed.), *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*. Oxford University Press, pp. 51-88.
- Sauer, C.O., 1925. *The morphology of landscape*. University of California Publications in Geography, 2(2), 19-53.
- Semple, E.C., 1928. Ancient Mediterranean agriculture: part I. *Agricultural History*, 2(2), 61-98.
- Spencer, J.E., Hale, G.A., 1961. The origin, nature, and distribution of agricultural terracing. *Pacific Viewpoint*, 2, 1-40. <https://doi.org/10.1111/apv.21001>.
- Špulerová, J., Dobrovodská, M., Štefunková, D., Kenderessy, P., Izsóff, M., 2017. The features of terraced landscapes in Slovakia. *Acta Geographica Slovenica*, 57(2). <https://doi.org/10.3986/AGS.4674>.
- Statuto, D., Picuno, P., 2017. Valorisation of vernacular farm buildings for the sustainable development of rural tourism in mountain areas of the Adriatic-Ionian macro-region. *Journal of Agricultural Engineering*, 48(s1), 21-26. <https://doi.org/10.4081/jae.2017.643>.
- Strabon, 2009. *Geographika: Kitap XII-XIII-XIV: Antik Anadolu Coğrafyası*, 6. bs. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şensoy, S., Türkoğlu, N., Çiçek, İ., Matzarakis, A., 2020. Antalya'nın termal konfor özellikleri, iklim model verileri kullanılarak gelecek projeksiyonları ve turizme etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 18(2), 124-160.
- Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024. *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi-IV (2024-2028)*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Taşkan, G., 2024. Kırsal alanların korunmasında değer tabanlı bütünsel peyzaj planlama modelinin geliştirilmesi; Malatya örneği (Tez No. 904307) [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- UNESCO, 2009. *World Heritage Cultural Landscapes: A Handbook for Conservation and Management* (World Heritage Papers No. 26). UNESCO.

- UNESCO, 2025. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (WHC.25/01). UNESCO World Heritage Centre.
- Van Beek, R., Keunen, L., Groenewoudt, B., 2008. Erven testen in Oost-Nederland. *Archeobrief: Vakblad voor de Nederlandse Archeologie*, 12, 36-40.
- Van Eetvelde, V., Antrop, M., 2009. A stepwise multi-scaled landscape typology and characterisation for trans-regional integration, applied on the federal state of Belgium. *Landscape and Urban Planning*, 91(3), 160-170. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2008.12.008>.
- Vanhaverbeke, H., Degryse, P., De Cupere, B., Van Neer, W., Waelkens, M., Muchez, P., 2011. Urban-rural integration at ancient Sagalassos (SW Turkey): Archaeological, archaeozoological and geochemical evidence. *Archaeofauna*, 20, 73-83. <https://doi.org/10.15366/archaeofauna2011.20.004>.
- Varotto, M., Bonardi, L., Tarolli, P. (Eds.), 2019. *World Terraced Landscapes: History, Environment, Quality of Life*. Springer.
- Vermoere, M., Smets, E., Waelkens, M., Vanhaverbeke, H., Librecht, I., Paulissen, E., Vanhecke, L., 2000. Late Holocene environmental change and the record of human impact at Gravgaz near Sagalassos, southwest Turkey. *Journal of Archaeological Science*, 27(7), 571-595. <https://doi.org/10.1006/jasc.1999.0478>.
- von Lanckoroński, K.G., 2015. Pamphylia ve Pisidia Kentleri, Cilt 2: Pisidia (Orijinal eser 1892'de yayımlanmıştır). Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.